

**VİTAL YORGUNLUK HALİ OLARAK ROMANTİZMDEN
NASYONAL SOSYALİZME FÜHRER MİTİ**

İbrahim Sarıtaş*

Öz: Liderlik kavramı anlam bakımından Antik Yunandan modern dünyamıza kadar uzun bir dönüşüm yaşamıştır. Bu kavram Ortaçağ'dan Fransız Devrimi'ne kadar ruhani bir referansla hükümdarı ifade etmiş ancak parlamenter demokrasinin Avrupa ülkelerinde yaygınlaşmasıyla birlikte günümüzdeki politik anlamına kavuşmuştur. Birinci Dünya Savaşı'na doğru parlamenter demokrasinin yaşadığı sistem krizi ve Avrupa'da yükselen milliyetçilik dalgasıyla güçlü iktidar talepleri artmış, liderlik kavramı da tekrar otoriter bir şekle bürünerek totaliter rejimlerde önderliği ifade etmek için kullanılmıştır. Nasyonal Sosyalizm bu dönemde etkin propaganda çalışmalarıyla Adolf Hitler'i Almanya'nın *Führeri* olarak ortaya çıkarmıştır. Ancak Adolf Hitler tarih sahnesinde henüz yokken, 19. yüzyıl içerisinde Nasyonal Sosyalizmin işini kolaylaştıracak iktisadi, felsefi ve politik zemin çöktan oluşmuştur.

Anahtar Kelimeler: Nasyonal Sosyalizm, Adolf Hitler, *Führer*, Alman Romantizmi, Devrimci Muhafazakârlık, Lider, Kült Lider.

***FÜHRER'S MYTH AS A VITAL FATIGUE FROM ROMANTICISM TO
NATIONAL SOCIALISM***

Abstract: *The concept of leadership has undergone a long transformation in meaning from Ancient Greece to our modern world. This concept expressed the monarch with a spiritual reference from the Middle Ages to the French Revolution, but with the spread of parliamentary democracy in European countries, it gained its current political meaning. With the system crisis of parliamentary democracy towards the First World War and the rising wave of nationalism in Europe, the demands for strong power increased, and the concept of leadership took an authoritarian form again and was used to express leadership in totalitarian regimes. In this period, National Socialism revealed Adolf Hitler as Germany's Führer with its effective propaganda works. However, while Adolf Hitler was not yet on the stage of history, the economic, philosophical, and*

* Doç. Dr. | Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi: Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü | isaritas@hotmail.com | ORCID: 0000-0002-2841-0787.

political ground that would facilitate the work of National Socialism had already been formed in the 19th century.

Keywords: *National Socialism, Adolf Hitler, Führer, German Romanticism, Revolutionary Conservatism, Leader, Cult Leader.*

GİRİŞ

Otorite ve iktidarın kökenine dair ilk insandan başlayarak edilebilecek kelam oldukça fazladır. İlk insanın yaratılışından itibaren güç ve iktidar ilişkisi de doğal olarak başlamış, cemaatten cemiyete giden modern dünyanın oluşum hikâyesi olarak okunabilecek beşeri tarih tam olarak bu güç ve iktidar ilişkileri ekseninde şekillenmiştir. Toplumların oluşum hikâyesi aslında bir anlamda yöneten ve yönetilen ilişkisi üzerinden okunabilir ve modern devlete doğru giden sürecin birçok evresinde yöneten/yönetilen ilişkisi farklı türde şekil ve değerler silsilesi olarak karşımızda durmaktadır. Tek tanrılı dinlerin toplumsal yaşamın bir parçası olmalarıyla paralel, iktidarların güçlenerek örgütlü ve teolojik ya da etnik temelli bir yapılanmaya gittikleri söylenebilir. Ortaçağdan modern dünyaya kadar Avrupa tarihini de böyle bir okuma üzerinden analiz etmek mümkündür. İşte liderlik tam olarak bu gelişmelerle birlikte izah edilebilecek bir kavramdır.

8

Özellikle İslamiyet'in yayılmasıyla birlikte daralan ticaret yollarının Avrupa'da kapalı bir topluma yol açtığı ve din temelli bir tehlikenin karşısında Roma İmparatorluğu'nun varisi olarak kendisini ortaya koyan Katolik Kilisesinin tüm Avrupa'da feodal Beylik ve Krallıklar üzerinde Tanrısal bir iktidarın temsilcisi olarak hüküm sürdüğünü de bu doğrultuda okumak durumundayız. Egemenin hükümrânlığı Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi Kilise tarafından Krala ve Beylere sunulmuş bir hak şeklinde cereyan etmiştir. Tanrının kılıcı yeryüzünün hükümdarına meşruluk kazandırmış ve yeryüzündeki liderlik algısının şekillenmesinde temel belirleyici teolojik dogma olarak Fransız Devrimi'ne kadar hüküm sürmüştür. Ancak Fransız Devrimi bu düzeni yıkmış, anayasacılık ve cumhuriyetçilik ilkeleri toplum sözleşmesi teorileri ekseninde yeni bir politik iktidar/lider yaklaşımının tüm dünyada yayılmasına yol açmıştır. Politik lider gücünü bizatihi halkın kendi iradesinden devralmış ayrıca hukuk, demokrasi ve insan hakları gibi kavramlarla sınırlandırılmıştır.

19. yüzyılın sonlarına doğru artan milliyetçilik, emperyal bir dünya görüşüyle birleşmiş ve İkinci Dünya Savaşı'nın arifesine doğru Avrupa sathında politik güç ve iktidar alanında otoriter lider figürleri görülmeye başlamıştır. Nihayetinde vatandaş hakları ve özgürlükleri temelinde gelişen liderlik algısı da tekrar teolojik gücün araçları olan itaat ve sadakat iksiriyle ancak seküler bir tarzda yeniden bezenmiştir. Böylelikle parlamenter demokrasinin yaşadığı sistem krizini takiben İtalya'da Mussolini, Rusya'da Lenin ile Stalin ve nihai olarak Almanya'da Adolf

Hitler totaliter liderler olarak tarihin sahnesinde hüküm sürmüşlerdir. Bu çalışmanın temel konusu Fransız Devrimi sonrası ortaya çıkan politik liderlik algısının Nasyonal Sosyalizmin iktidara gelişine kadar ve sonrasında nasıl bir dönüşüm yaşadığı üzerinedir. Bu doğrultuda özellikle Almanya nezdinde *Führer* figürünün/mitinin nasıl ortaya çıktığı araştırılacaktır. *Führer* mitinin ortaya çıkışında Nasyonal Sosyalizmin etkisinden çok daha öncesinde ve Hitler'in de varoluşunu kolaylaştıran, Almanya'nın yaşadığı irrasyonel durum yine bu çalışmanın konusu olacaktır. Son olarak Nasyonal Sosyalist ideolojinin yarattığı *Führer* miti ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

I. ANTİK YUNANDAN MODERN DÜNYAYA LİDER KAVRAMINA DAİR

Liderlik kavramı¹ tarihsel açıdan oldukça eski bir olgudur ve insanoğlunun topluluk halinde yaşamaya başlamasına kadar eskilere götürülebilir (Alkın ve Ünsar, 2007: 75-94). Temel olarak bu kavram insanlara iş yaptırabilme kabiliyeti, güç, otorite ve rıza kavramlarıyla birlikte anılır. Öncelikle güç, otoriteyi de içine alan geniş bir kavramdır ve otorite gücün yalnızca bir yönüdür, yani bir şekilde gücün kurumsallaştırılmış halidir. Bu güç kaynakları liderin kişiliğine, yönetilenlere ve koşullara göre farklılaşmakta (Kılınç, 2009: 101-102) ve kullandığı güçle kişilerin tutum, davranış, düşünce, hedef, gereksinme ve değerlerinin değişmesini sağlamaktır. Güç doğal olarak oluşabileceği gibi bazen de verilen yetki sonucu ortaya çıkabilir (Can, Kavuncubaşı ve Akgün, 2002: 414). Otorite ve rıza kavramları ise liderin topluluk tarafından kabullenilmesine dair kavramlardır. Otorite, rıza ile kurulur ve liderlik vasfının ana unsuru haline gelir. Bu durum hem iktidarın geçmişten günümüze hayat bulan geleneksel ya da politik türevleri, hem de sosyal gruplar ve iktisadi kurumlar için geçerlidir. Toplumsal alandaki tüm çabalarının birleştirilmesi/koordine edilmesi ve kurumların/toplulukların varlıklarını sürdürebilmesi için lidere ve liderliğe ihtiyaç duyulur (Zel, 2001: 93).

Lider kavramının ilk olarak ne zaman kullanıldığı noktasında farklı görüşler mevcuttur. Bir düşünceye göre Antik Yunanda hükümdar ifadesi bir anlamda politik lider olarak görülmüştür. Homeros'un *İlyada* ve *Odyseia*'sında kavrama yönelik çeşitli betimlemeler olmakla birlikte liderliğin adlandırılması² ilk kez

¹ Anglosakson kökenli bir sözcük olan ve yol anlamına gelen *lead* kelimesinden *leader* sözcüğünün türediği kabul edilmektedir (İbicioğlu vd., 2009: 23). Türk Dil Kurumu sözlüğünde lider, "gücü, ünü ve toplumsal yeri dolayısıyla, belli zaman ve durumlar içinde, ilişkili bulunduğu küme veya toplumun tutum, davranış ve etkinliklerini değiştirip yönetme yeteneği gösteren kimse" olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2005: 1543). Oxford İngilizce Sözlüğü'nde ise "bir grup insana liderlik etmek, bir konuda diğerlerini etkilemek" olarak verilmiştir (Rost, 1993, s. 38-42).

² Hatta liderlerin iletişim erdeminin *Hermes*, strateji geliştirebilme özelliğinin *Athena* ve gücünün *Zeus*'la ilişkilendirildiği görülmektedir (Hatch vd., 2009: 49-68).

Platon tarafından “Çevreyi dolaşarak yönetmek” şeklinde kullanılmıştır (Tabak vd., 2007). Julius Ceasar ise M.Ö. 58-52 yıllarında, Roma Senatosu önünde yaptığı konuşmalarında liderlerin taşıması gereken özelliklerden bahsetmiştir (Van Tassel ve Poe-Howfield, 2010). Ancak iktidarla bağdaşık şekilde lider kelimesinin 1300’lü yıllarda ortaya çıktığı düşünülmektedir. Ortaçağda ve Yeni Çağın başlarında hükümlerlik tanımı latince “dux” kelimesi ile ifade edilmeye (Robert, dux Francorum) başlanmış, yine modern öncesi dönemde *Fürst* (Birinci) kavramı bir bölgenin hükümlerliği için kullanılan bir sözcük olarak hayat bulmuştur. Orduların en üst komutasını ifade etmek adına da *Heer Führer* (lat. Dux belli, “Kriegsherr, hervuerer) gibi tanımlamalar kullanılmıştır. Bunun yanı sıra 19. yüzyılın başlarında İngiliz Parlamentosu’yla ilgili modern tanımlamaların geçtiği metinlerde lider kelimesine sıkça rastlanmaya başlanmıştır (Demir, Yılmaz ve Çevirgen, 2010).

Temel olarak liderlik olgusu Batı ve Doğu kültürleri açısından farklılıklar arz etmektedir. Örneğin Yusuf Has Hacib tarafından kaleme alınan ve devlet yönetme bilgisi anlamına gelen *Kutadgu Bilig*’de lider; akıl, bilgi, cesaret, hoşgörü, ihtiyatlılık, adalet ve cesaret gibi nitelikler açısından değerlendirilmiştir. Bu nitelikler; insan (lider) için yüksek, saygın değerler olarak görülmüş, bu niteliklere sahip olanlar da övülmüştür. Buna göre liderin bilge, âdil, cömert, alçak gönüllü, güvenilir olması, dürüstlük ve doğruluktan ayrılmaması, tedbirli, siyasette mahir, misafirperver olması, asil soydan gelmesi, anlayışlı, yumuşak huylu, ihtiyatlı, cesaretli ve kahraman, anlayışlı, merhametli ve yumuşak dilli olması gerektiği belirtilmiştir (Kaya, 2017: 332). Niccolo Machiavelli ise en önemli eseri *Prens/Hükümdar*’da (*Il Pirincipe*) yine bizlere iyi bir liderin özelliklerini sıralamıştır. Buna göre lider, zulmü iyi ya da kötü kullanmayı bilendir. Akıllı hükümdar, yurttaşlarını her zaman ve her durumda kendisine muhtaç bırakmalıdır, çünkü ona göre tebaanın sürekli olarak bağlılığını sağlayacak tek yol budur. Hükümdar kendini, hükümdar seçilinceye kadar cömert, seçildikten sonra cimri göstermekten çekinmemelidir. Çünkü cömertliğin sonu yoksulluk ve itibarsızlıktır. Aynı zamanda hükümdar hem sevilen hem korkulan bir insan olmalıdır. Bu iki özellik bir arada bulunamıyorsa birinden vazgeçilecekse korkulan insan olmak iyidir. Hükümdar tuzakları tanımak için tilki, kurtları korkutmak için aslan olmalıdır. Ayrıca hükümdar, merhametli, vefalı, insancıl ve doğru bir insan olarak gözükmeli, fakat gerektiğinde tümüyle aksine davranabilecek kadar ruhsal hazırlık içinde olmalıdır (Machiavelli, 1999). Görüldüğü üzere her iki düşünür de bir liderde olması gereken vasıfları farklı bir bakış açısıyla sıralamıştır. Bu durum Batı toplumlarında daha demokratik ve pozitif bir liderlik algısının olduğu ve Doğu toplumlarında liderin patriarkal ve otoriter özellikler taşıdığı düşüncesinin aksine bir tanımlama olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu başka bir çalışmanın konusudur.

Özellikle Ortaçağ Beylik ve Krallık düzeninin ulus devlete doğru evirildiği süreçte liderlik tanımlaması Tanrısal iktidarın bir yansıması olarak şekillenmiştir.

Merkezi ulus devletlere doğru geçişin yaşandığı sürece kadar Katolik Kilisesi, Avrupa toplumlarının feodal yapısında hem dünyevi hem de uhrevi olarak tek meşruluk kaynağı olmanın konforunu/tekelci imkânlarını kullanmıştır. Bunun dayanak noktası ise “İki Kılıç Kuramı”dır. Bu kuramla egemenlik anlayışı yöneticilerin kutsal hakları üzerine inşa edilerek Tanrısal kaynaklı olarak kabul edilmiş, Roma Kilisesi³ ilahi ve dünyevi iki kılıcın da sahibi ve iktidarın tek meşruluk kaynağı olarak görülmüştür (Fukuyama, 2016: 249). Papa sadece Katoliklerin başı olarak görülmemiş, aynı zamanda Kilise devletinin de dünya lideri olarak algılanmıştır. Geleneksel dünyevi otoritenin savunusu da bu ilkeyle mündemiç gündeme getirilmiştir (Uertz, 2005). Bu anlayış, yeryüzü iktidarını göklerin bir yansıması olarak kabul etmiş ve nasıl ki tek bir Tanrı göklere egemense, dünya da tek bir İmparatorun/Kralın liderliği altında olması gerektiği düşüncesi hâkim kılınmıştır (Kissinger, 1998: 56).

17. yüzyılda Locke ve Rousseau gibi düşünürler tarafından ortaya konulan toplum sözleşmesi doktrinleri Fransız Devrimi’yle hayat alanı bulmuş ve onu takip eden sekülerleşme hamleleri Ortaçağ’dan beri süregelen iktidar ve lider anlayışını yıkarak Kilise’nin toplumsal ve siyasal yapılar üzerindeki hiyerarşik tahakkümü yerini özgürlükçü, eşitlikçi ve cumhuriyetçi bir anayasal düzene bırakmıştır. Özellikle toplum sözleşmesi kuramlarının iktidarın kaynağını yeryüzüne indirdiği egemenlik anlayışı dünya üzerinde hüküm sürmeye başlamıştır (Sarıtaş, 2019b: 13). Fransız Devrimi’nin yıkıcı ve düzenleyici gücü iktidarın sınırlandırılması üzerine kurulu bir parlamenter demokrasinin de önünü açmıştır. Cumhuriyetçilik ve anayasacılık hareketlerinin demokratikleşme hamleleriyle birlikte parlamenter demokrasiler Avrupa’da yaygınlaşmaya başlayınca liderlik kavramı da hükümdarı ifade eden geleneksel bir vasıf olmaktan çıkmış ve politik lider anlamında kullanılmaya başlamıştır. Böylelikle İlk ve Orta Çağda daha çok güç ve iktidar kullanımının bir göstergesi olarak algılanan liderlik kavramı politik lider şeklinde ifade edilmeye başlamıştır. Demokratik yapıların yaygınlaşmasıyla birlikte anayasa ve seçimlerle denetlenen, sınırlanan ve vatandaşların taleplerine daha fazla odaklı bir liderlik düşüncesi yeni dünya düzeninin dogması haline almıştır (Tabak vd., 2012: 89). Bu bir anlamda modern siyasi liderlik kavramının doğuşu olarak okunabilecek bir süreçtir. Böylelikle liderin vasıfları daha önemli hale gelmiş, liderin soydan ya da Tanrısal/uhrevi bir güçten destek almaması, seçmen tercihlerini dikkate alması, erdemli olması, siyasi örgütü kucaklaması, karizmatik ve ikna edici olması beklentisi politik bir ilkeye dönüşmüştür.

---

³ Orta Çağ boyunca yürürlükte kalacak olan İki Kılıç kuramını ilk ortaya atan kişi 492’den 496’ya kadar Papa olan I. Gelasius’tu. Bu görüşe göre hem tinsel hem de seküler iktidar, insan hayatı için özsel bir niteliğe sahipti; fakat bu ikisi tek bir kişide birleştirilebilir değildi. Salisburly John ise I. Gelasius’tan bir adım ileri giderek; bütün dünyevi iktidarın kaynağının gerçekte Kilise ve Papalık müessesesi olduğunu belirtmiştir.

Özellikle, bu liderlik algısında yaşanan dönüşümü Max Weber üzerinden okumak mümkündür. Weber (1996: 132) siyaseti, bir siyasi topluluğun, devletin önderliğini yürütmesi ya da önderliğini etkilemesi olarak tanımlamıştır. Özellikle otoritenin dönüşümünde Weber'in belirttiği karizma kavramı politik liderler açısından aranır bir özellik olmuştur. Sonuç olarak bu dönüşüm bugün için de geçerli olan siyasi lider kavramını doğurmuştur. Buna göre siyasi liderlik, bir siyasi hareketin ya da partinin ulaşmaya çalıştığı amaçlar için yandaş kazanma, kazanılan yandaşları hedefe ulaşmak için organize ve motive ederek yönetme ve yöneltme eylemi olarak tanımlanmaktadır (Özgül, 2016: 201). Lideri siyasi ilişki bağlamında yandaşların gözünde daha da önemli hale getiren nokta, siyasi partiyi, politikalarını, söylemlerini ve adaylarını liderin şahsında somut hale getirmeleridir (Polat ve Külter, 2008: 9). Bu nedenle, siyasi liderin kişilik ve iletişim özellikleri, diğer liderlik tipolojilerine göre daha fazla ön plana çıkmakta ve yandaşların liderlik beklentilerini ve bu beklentileri etkileyen faktörleri tespit etmek siyasi partilerin başarıları için çok önemli hale gelmektedir (Özgül: 2016: 203).

Söylenildiği üzere Fransız Devrimi'nden Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen süreçte anayasacılık ve demokratikleşme dalgası tüm Avrupa'da etkin hale gelmiştir. Ancak Birinci Dünya Savaşı parlamenter demokrasinin zayıflaması gibi bir sonuç doğurmuştur. Avrupa genelinde zayıf lider figürleri çıkarması sebebiyle parlamenter demokrasi bu süreç içerisinde kötü yönetimlerin günah keçisi olarak görülmeye başlamıştır. Örneğin Almanya özelinde *Weimar* demokrasisinin artık Otto von Bismarck gibi güçlü bir lider çıkarmaması eleştirilmiş, savaşın kaybedilmesi bu zayıf lider figürlerinin suçu olarak görülmüş ve bu durumun sonucu olarak ortaya çıkan güçlü iktidar talebi güçlü lider arzusunu da yeniden canlandırmıştır. Bu durum sadece Almanya özelinde değil tüm Avrupa'da uzun dönemler içerisinde gelişen bir düşüncenin tezahürü olarak karşımıza çıkmıştır. Bu süreçte, liderin irrasyonel bir şekilde onu çevreleyen tüm fanilerden daha üstün vasıflara sahip olması arzulanmıştır. Propaganda ile gerçekleştirilen bu çaba sonucu modern dünyada *kült lider* (diğer tanımıyla *lider kültü*) kavramı oluşmuştur. Böylelikle tekrar, güçlü lider imajı Ortaçağ'daki uhrevi vasıflarla donatılmış hükümdardan farklı şekilde modern dünyada yeniden inşa edilmiştir. Bundan dolayı *kült lider* kavramı yüzyıl öncesinden farklı bir şekilde olsa da kimi zaman Tanrısal bir otoritenin temsilcisi olarak her davranışı meşrulaştırılan seküler/mutlak/yanılmaz lideri tanımlamak için kullanılmıştır (Gill: 1980, 167). Lidere atfedilen bu kutsiyet ve mükemmeliyet, Birinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan otoriter taleplerin ve rejimlerin ortak bir özelliği olmuş ve totaliter yönetimlere sahip ülkelerde sıklıkla görülmüştür. Bu sebeple *kült lider* inşasında, ülkenin dört bir tarafına liderlerin heykelleri dikilmiş, resimleri asılmış, marşları bestelenerek ve sözleri mitleştirilerek liderler halkın gözünde efsaneleştirilmeye çalışılmıştır (Çakı, 2018: 26). *Kült liderlerin* hayatı okullarda ders kitaplarında

okutulmuş (Apor, 2004: 63), edebiyat, tiyatro, müzik ve sinema gibi tüm alanlar bu *lider kültürünün* inşasında kullanılmıştır.

Nazi Almanya'sında Adolf Hitler, İtalya'da Mussolini, Rusya'da Lenin ve Stalin bu yüzyılın kült liderlerindedir (Çakı, 2018: 26). Kült lider tanımlaması noktasında dünyada en öne çıkan figür ise tabii ki Nasyonal Sosyalizmin yaratmış olduğu *Führer* figürü ve onu kendi uhdesinde birleştiren Hitler'dir. İlerleyen bölümlerde bu figürün nasıl ortaya çıktığı, *Führer* kavramının tarihsel olarak Almanya özelinde neyi ifade ettiği ve bu mitin oluşumunda nasıl bir çalışma yürütüldüğü izah edilmeye çalışılacaktır. Özellikle *Führer* algısının ve beklentisinin tarihsel süreç içerisinde Almanya'nın gündemine nasıl oturduğu ve hangi boyutlarda olduğu incelenecektir.

II. HİTLER'DEN AZADE BİR DURUMSALLIK OLARAK BÜYÜK ALMANYA'NIN KURTARICI FÜHRER MİTİ

Almanya'da Nasyonal Sosyalist ideoloji ortaya çıkıp Hitler'in *Führer* olduğu siyasi örgüt içerisinde açık bir şekilde ifade edilmeye başlamadan çok daha öncesinde güçlü bir iktidar ve liderin dolayısıyla bir Alman *Führeri* politik talebinin altyapısı oluşmuştur. Hatta güçlü ve otoriter bir kişi üzerinden hayat bulacak *Führerliğe* dair ilgi sadece Almanya'ya has bir durum da değildir. İki dünya savaşı arası dönemde Almanya ve İtalya'nın dışında da parlamenter demokratik sistemin krizleri sebebiyle birçok Avrupa ülkesinde *Führerlik* ve diktatörlük özlemi, güçlü bir iktidar arzusuyla bütünleşik bir şekilde canlanmaya başlamıştır (Kershaw, 1980: 24). Böyle bir *Führer* arzusu Almanya nezdinde tabii ki milliyetçi ve doğal olarak sağ bir talep olarak algılanmıştır ancak her haliyle sağın dışındaki diğer toplumsal gruplar ve partilerde de bu beklenti gerçekten mevcuttur. Hatta Kershaw'a (1980: 27) göre bu ortam doğru okunmazsa, Hitler mitine karşı oluşan ilgiyi ve aynı zamanda tepkisizliği izah etmekte ve kitlelerin toplumsal psikolojisini anlamakta güçlük çekilmesi kaçınılmazdır.

Bu açıdan Nasyonal Sosyalizmin *Führer* mitini incelemeden önce bu talepleri güçlendiren Almanya'nın yüz yıllık düşünce hayatını ve burada yeşeren toplumsal hissiyatı incelemek yerinde olacaktır. Özellikle Nasyonal Sosyalizmin *Führer* propagandasını destekleyen gelişmeler olarak Alman idealizmi, müzik, edebiyat ve sanatta ortaya çıkan Alman romantizmi ve politik mecrada hayal kırıklıkları yaşamış muhafazakârlığın irrasyonel türevi olan devrimci muhafazakâr hareket karşımıza çıkmaktadır.

Öncelikle, Almanya'da özellikle aydınlanma ve sanayileşme sonrası köklü değişimler yaşanmıştır. Bu gelişmelerin sadece politik etkileri olmamış ve aynı zamanda kültürel ve sosyal yaşamın tüm kılcal damarlarında, özellikle de edebiyat, şiir ve müzik alanında çöküş, tükeniş algısıyla birlikte romantizmin

doğuşuna zemin hazırlamak gibi bir sonucu olmuştur. Romantizmin yaşanan tüm teknolojik ve sosyolojik değişikliklere tepkisi, bir duruş ve dışa vuruş olarak tüm alanlarda etkisini hissettirmiştir. Modernleşme olarak karşılarında çoğulculuşma, sekülerleşme ve bireyselleşme, teknolojik anlamda ise işgücünden, üretime ve kentleşmeye kadar birçok alan üzerinde köklü değişim şeklinde vuku bulan durum bir yıkım, çözüme ve çöküş olarak idrak edilmiştir. Bu çöküş hissiyatı aynı zamanda korku, tedirginlik ve bilinmezlik duygularını da doğurmuştur (Bermbach, 2005: 10-11). Ayrıca Fransız Devrimi'nden, siyasi birliğin sağlandığı 1870'li yıllara kadar sanayileşmede, bilimde ve toplumsal ilerlemedeki geri kalmışlık duygusu Almanya'da irrasyonel bir milliyetçilik doğurmuştur (Saritaş, 2019a: 114). Hatta Karl Jaspers (1955: 7), 1932 yılında yayımlanan *Die Geistige Situation der Zeit* (Zamanın Ruhani Durumu) adlı eserinde, bu durumu *çaresizliğin özgün duygusu* olarak betimlemiştir. Alman Romantizmi bu irrasyonelitenin başlıca tetikleyicilerinden birisidir. Özellikle, Hıristiyanlık dönemine dair dil ve kültür birlikteliği arzusu, Alman mitolojisi ve halkların ruhu söylemi şeklinde, romantizmle birlikte 19. yüzyılın bir ürünü olarak karşımızda durmaktadır (Wildgen, 2003: 11). Alman Romantizmi, eserlerinde tarihi kahramanların, mitlerin, ulusa ve kültüre dair tüm unsurların coşkun ve aşkın bir şekilde kelimeler içerisinde yoğrulmasını ister. Bu akım, çöküşü ve yıkımı bütün eserlerinin içerisine yedirir. Romantikler toplumsal değerlerin kayboluşunu, Tanrı ve insan ekseninde yitik ülkenin ve toplumun karmaşıklığıyla yoğururlar. Yaşanan devrimlerin ardından Romantizm akımı ve ondan etkilenen sanat da bu hissiyatı politikleştirir. Edebiyat, müzik ve özellikle de şiir 19. yüzyıldan 20. yüzyılın ortalarına kadar açık ya da kapalı şekilde politik olarak ifade edilir. Yıkımın ve dağılımlılığın ortadan kaldırılması adına müzik ve sanat millileşir, tarihsel olarak geçmişe özlem duyar, kahramanlıkla bezenir ve Alman ırkının güçlenmesi adına devrimci ve politik bir hal alır (Saritaş, 2017: 101, 105). Herder'in "Halkın Ruhunu"nu (*Volksgeist*) çocukların doğumlarından itibaren dinledikleri ninnilerde, kendilerine anlatılan masallarda bulmasına benzer şekilde Wagner de müziğinde ulusal kimliği masallarla ve efsanelerle birleştirir (Uslu, 2017: 20). Böylelikle 19. yüzyıl, Almanya'da müziğin halk ezgilerine ve kahramanlık destanlarına başvurma yoluyla geliştiği, güç ve etkinlik kazandığı ve bir anlamda ulusallaştığı, millileştiği ve ısrarla bu yolla evrenseli yakalama çabasına giriştiği bir çağ olmuştur.

Gerçekten de romantiklerin kendileri için tasarladıkları dünya düzeni içerisindeki muhafazakâr ve milliyetçi değerler Nasyonal Sosyalist hareketin kendi ideolojik meşruiyetini sağlayacağı değerler olarak hayat bulmuştur (Beiser, 1992: 225). Viereck'e (1962: 52) göre hem romantik milliyetçilik hem de materyalist radikalizm Alman Nasyonal Sosyalizminde birleşmiştir. Hatta Thomas Mann'ın *Doctor Faustus* romanındaki tanımlamaya bakıldığında onun Nasyonal Sosyalizmi "yüksek teknolojik bir romantizm" olarak gördüğü gözlemlenir (Aksakal, 2015: 210).

Düşünceleriyle Nasyonal Sosyalizme destek olan daha birçok kişi sayılabilir. Örneğin Johann Gottlieb Fichte'nin (1762-1814) eğitim üzerine görüşleri Nasyonal Sosyalizme⁴ kaynaklık etmiştir. Fichte özellikle eğitimi, Alman özünü ve kültürünü koruyacak ve geliştirecek bir temel üzerine oturtur. Buna göre yurttaşlara vatanseverlik maksadıyla milliyetçilik kazandırılarak Alman ulusunun özü bulunmalıdır. Yine Fichte 1808 yılında yayımlanan *Alman Ulusuna Söylevler* kitabıyla, Almanların, kendi ulusunun, başka uluslara kıyasla niteliksel bir farka sahip olduğuna dair inancı pekiştiren felsefi bir arka plan sunmuştur. Yani Fichte'nin düşüncesinde üstün bir ulus düşüncesi hâkimdir (Onur-İnce, 2010: 83-93). O da *yüce ve mükemmel insanı*, yani Alman'ı, önce kendi ulusuyla ve bu ulus sayesinde tüm insanlıkla buluşturma düşüncesindedir. Çünkü ona göre tüm insanlığın kaderi Fransa'ya değil, bozulmamış bir halk (*Urvolk*) olan Almanların tarihte çizeceği yola ve kaderine bağlıdır. Eğer Almanlık ortadan kalkarsa, ona göre tüm insanlık bir daha kendisini yeniden inşa edemeyecek şekilde onunla birlikte yok olmaya mahkûm olacaktır (Fichte: 1808). Aynı şekilde Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) de tarihin her döneminde dünya tininin gerçek temsilcisi olan bir ulusun, diğerlerini yönetme hakkına sahip olduğunu düşünür. Bu da hem Fichte'nin hem de Hitler'in, Almanların diğer ulusları yönetmesi gerektiği şeklindeki görüşüyle birebir örtüşür (Macit, 2006: 59-65).

Tarihsel olarak Almanya'da Nasyonal Sosyalizmin iktidara yürüdüğü yolda kullandığı hissiyatı pekiştiren diğer önemli bir isim ise Jacob Grimm'dir (1785-1853). Onun *Mit, Destan ve Tarih (Mytos, Epos und Geschichte)*, *Alman Masalları (Deutschen Maerchen)*, *Alman Atasözleri (Deutschen Sagen)* ve *Alman Mitolojisi (Deutschen Mythologie)* adlı çalışmaları Halkçı-Germen mitinin inşasında önemli yapı taşları olarak karşımızda durmaktadır. Özellikle Grimm'in çalışmaları "İlk Germen"lerin kültür ve din anlayışının yeniden inşa edilebileceği umudunu doğurmuştur (Wildgen, 2003: 10-11). Grimm'e göre her bir efsanenin temel itici gücü bir mit oluşturmaktan geçmektedir. Ona göre Tanrı inancı, tarihsellikten ayrı bir şekilde halkın kademeli bir şekilde aktarımıyla bütünleşerek bir mit oluşturabilmektedir. Bu fikri güçlü kılan ana unsur ise Tanrı inancına yakın bir katılımda mit inşa etmekten geçer (Grimm, 1835: III). İleride de görüleceği üzere Nasyonal Sosyalizmin *Führer* miti de Katolik anlayış doğrudan kopyalanarak Tanrı inancına yakın bir katılımda oluşturulmak istenmiştir.

Nasyonal Sosyalizmin önünü açan bir diğer gelişme ise Almanya'nın siyasi birliğinin sağlanması ile yeşeren emperyal beklentilerdir. Almanya 19. yüzyılın ortalarına kadar derebeylik sistemi içerisinde parçalanmış, dışa kapalı ve

⁴ Hatta Isaiah Berlin'e göre romantikliğin üçüncü türevi zaten bir anlamda "faşizm"di. Ona göre faşizm, "akıl-dışı" olduğu ya da "seçkinci" olduğu için romantikğin türevleri arasında sayılmamaktaydı. Faşizmin romantikten aldığı şey, bir insanın ya da toplumsal kümenin örgütlenmesi ya da "öngörülmesi, akılcılaştırılması olanaksız bir tarzda" öne çıkarılan, "önceden kestirilemeyecek bir istenc" taşıdığı fikriydi. Berlin'in deyişiyle, "faşizmin yüreği" bu düşünceydi (Kula, 2010: 52).

sanayileşmesini tamamlayamamış bir ülke olarak kendi kabuğunda uzun süre saklanmıştır. Ancak siyasi birliğini sağlama süresinde ve sonrasında, hızla sanayisini geliştirerek, ticari ve siyasi olarak İngiltere ve Fransa ile rekabet edecek düzeye gelmiştir. Sanayileşme, ekonomik büyüme ve yücelme/efendi olma arzusu, Büyük Almanya ideali yolundaki ilk adım olan siyasi birliğinin sağlanmasından sonra da hız kesmeden devam etmiş ve Almanya’da kültürel, iktisadi ve politik *Dünya Devleti (Weltstaat)* ideali II. Wilhelm’in *Dünya Siyasetiyle (Weltpolitik)* birlikte zirveye taşınmıştır. Artık ülkenin İngiltere ve Fransa’dan bir eksiği kalmamış ve “efendi olma” arzusu, sömürge arayan bir “varoluş savaşı”na dönüşmüştür. Yaşam alanı adına topyekûn savaş her alanda verilmelidir ve II. Wilhelm bu süreci başlatmak adına oldukça istekli bir *Kayzer*dir. Böylelikle Büyük Savaş’a giden yolda güçlü bir *Führer* talebi Almanya’nın emperyalizm arayışına eklenmiştir (Saritaş, 2019a: 114).

Diğer taraftan savaşın öncesi ve sonrasında *Weimar Cumhuriyetinde* yaşanan parlamenter demokrasinin sistem krizi de Nasyonal Sosyalizmin işini kolaylaştıracak güçlü iktidar ve lider taleplerini yoğunlaştırmıştır. *Weimar* sisteminin çoğu Şansöyeleri ve parti liderlerindeki politik entegrasyon eksikliği, ruhsal ve siyasi kronik krizin bir simgesi olarak görülmüş ve bu sorunun kaynağı da anayasal bir kriz olarak algılanmıştır (Sontheimer, 1962: 270). Özellikle Birinci Dünya Savaşı’na giden süreçte parlamenter demokrasinin istikrar krizi Germen idealinin kahramanlarının heykelleri dikilerek ve “Demir Yumruk” Bismarck dönemi yüceltilerek gözler önüne serilmiştir. Emperyal güç kazanımı fikri yeniden alevlendirilmiş, halkçı bir *Führer* ve diktatör özlemi sesli bir şekilde dillendirilmiştir (Sontheimer, 1962: 268). Almanya’yı bu zordan kurtaracak ve o eski büyüklüğüne kavuşturacak *Führer*, Tanrının bir lütfü, kaderin bir sonucu olarak görülmeye başlamıştır (Sontheimer, 1962: 270). Kaybedilen Birinci Dünya Savaşı sonrasında parlamenter demokrasiye karşı artan tepki mutlak monarşinin nostaljisi içerisinde savaştı *Führerlik* müessesesi talebini⁵ yoğunlaştırmıştır (Kershaw, 1980: 26). Ancak Birinci Dünya Savaşı sonrasında gelişen bu halkçı-milliyetçi *Führer* beklentisi “eski rejim”in tebaa fikriyatından ayrılmış ve demokratik, halkçı bir *Führer* talebi olarak şekil bulmuştur. Buna göre *Führer*’in bir monark ya da diktatör değil, daha ziyade halkın iradesi içinde hayat bulmuş bir figür olması gerektiği düşünülmüştür (Kershaw, 1980: 27).

Nasyonal Sosyalizmin işini kolaylaştıran en başat hareket ise muhafazakâr düşünce içerisinde bir tutarsızlık olarak da okunabilecek muhafazakâr devrimci düşüncedir. Stern’e göre muhafazakârlık içerisindeki devrimci hareket modernite

⁵ 1920’lerdeki bir felsefi metinde 15 yıl sonra ortaya çıkacak olan Hitler miti ile benzeşik cümleler bulunmaktaydı. Buna göre “*Führer* kitleye yönelmez, kitleye hoş gelecek sözler söylemez, sert, doğrudan, iyi ve kötü günlerde dikkat etmeden yolunda yürür. *Führer* radikaldir, o tamdır, yaptığını ve yapmak zorunda olduğunu tam yapar. *Führer* sorumluluk sahibidir, yani o Tanrı’yla bütünleşiktir ve aslında zaten onun arzuladığını yapar. Tanrı bize böyle bir *Führer* lütfetisin ve bizlerin ona samimi bağlılığını nasip etsin” (Sontheimer, 1962: 272).

eleştirisi olarak işe başlamış, daha sonraki aşamada modernite eleştirisini sağın politik ideolojisi haline dönüştürmüştür. Bu aşama, kültürel eleştirinin milliyetçilikle birleşmesi şeklinde cereyan etmiş ve halkçı/ırkçı bir mitosu devralmıştır. Muhafazakâr devrimciler yeniden yazılmış Alman milli tarihini kabul etmemiş ve Alman halkının tarihini tekrar eskilerde aramışlardır. “Genç Muhafazakârlar” olarak da adlandırılan bu grup, Alman Romantizminin erken döneminde merkezi düşünce olan “altın çağ” söylemini daraltarak, bu çağa ancak Fransız egemenliğinin aşılmasıyla ve Alman düşüncesinin “yabancı kökenli” aydınlanma anlayışından arındırılmasıyla ulaşılabileceğine ve bunun da ancak devrimci bir lider eliyle yapılabileceğine inanmıştır (Onur-İnce, 2010: 93). Ulusal karakterleri daha belirginleştirmek, hatta Alman karakterini diğerlerinden ayırıştırabilmek hedefiyle, Herder tarafından ifade edilen halk kavramı, bu dönemde milliyetçi-halkçı (Thimme, 1969: 112) anlamda radikalleştirilmiştir ve böylelikle devrimci muhafazakârlık eski tarih anlayışında şekillendirdikleri Halk Mitini ırk bilimi üzerinden yeniden kurmuştur (Röhrmann, 1973: 120-133). Ancak bu ırk düşüncesi biyolojik bir unsur taşımaktan çok, Alman ırkının tarihteki kahramanlıkları üzerinden gerçekleştirilmiştir. Aslında burada Birinci Dünya Savaşı’nı yaşamış Alman halkını geçmişte gerçekleştirilen kahramanlıklar üzerinden ayağa kaldırarak yeni bir *Reich* inşası ideali ortaya koymak istemişlerdir (Gerstenberger, 1978: 343). Ancak ne yazık ki devrimci muhafazakârlar, milliyetçiliği öne çıkarıp, ulusun değerlerini referans alarak, Hitler’in düşünce formasyonunun meşruiyet kazanmasına yardımcı olmuştur.

17

Devrimci muhafazakârların⁶ demokrasiye dair düşünceleri incelendiğinde ise yine Nasyonal Sosyalizme destek niteliğinde olan birçok bağlantı kurulabilir. İlk olarak geleneksel muhafazakârlığın gelişim seyriinde parlamentarizm içerisinde kabul gören demokrasi düşüncesi, devrimci muhafazakârlar düşüncede tekrar rafa kaldırılmıştır (Müller, 1983: 333-347). Onlara göre milletin onuru, hürriyeti, sağlığı ve gücü, bireylerin menfaatlerinin üzerindedir ve “*kuralsız kitle idaresi sistemi*”, yani parlamenter demokrasi, “*halkın tarihsel gelişimine ve doğal katmanlaşmasına uygun bir devlet yapılandırılması yoluyla*” aşılmalıdır. Devlet

⁶ Muhafazakârlar düşüncesinin önemli siyasetçilerinden olan Franz von Papen (1933: 149) ilk dönemler muhafazakârlıkla Nasyonal Sosyalizm arasında sadece sınırlı bir farklılık olduğunu ya da diğer bir ifadeyle sadece taktiksel farklılıklar bulunmakta olduğunu düşünmüştür. Ernst Nolte’ye (1974: 257) göre Hitler’in kendi ruh dünyasında da muhafazakârlar düşüncesinin çok önceden hissettiği, yani mevcut dünyanın anlamsızlığı içerisinde insanın içine düştüğü korku vardır. *Mein Kampf*’da da 1785’te muhafazakârlar tarafından ortaya konulan bu korkunun aynısını görmek mümkündür (Hitler, 1933: 358). Yine 30 Ocak 1930’da iktidarın el değiştirmesinin ardından genç muhafazakârlar yaptıkları açıklamalarla Nasyonal Sosyalizmin gelişini kutlamışlardır. Aynı şekilde muhafazakârlar yayımlar da Nasyonal Sosyalizmi bu süreçte desteklemiştir (Kraus, 2003: 10). Nasyonal Sosyalizmin iktidara gelmesinin ardından muhafazakârların “artık iktidardayız” sevinçleri de asla unutulamaz (Lenk, 1989: 169). Yine İtalyan S. Panunzio, 1921 yılında yayınladığı “*Faschismus als Concervazione Rivoluzionaria*” adlı eserinde Hitler’i özellikle iktidarı ele geçirdikten sonraki döneme atfen dünyanın en muhafazakârlar devrimcisi ve NSDAP’yi ise muhafazakârlar devrimci bir parti olarak adlandırmıştır (Schrenk-Notzing, 1996: 327).

yeniden “koruyucu devlet” olmalı ve bu görev *Führer* idaresinde yapılmalıdır (Mommsen, 1960: 544). Gerçekten de Nasyonal Sosyalizme has olduğu düşünülen *Führer* kavramının muhafazakârlar⁷ arasında da sık kullanıldığı gözlemlenmektedir. Örneğin Arthur Moeller van den Bruck (1931: 214) ve Edgar J. Jung da eserlerinde kendisini ulusla bir sayan, ulusun kaderini kendi kaderi gören ve bu kaderi değiştirmeyi hedefleyen bir *Führere* ihtiyaç olduğunu söylemektedir. Georg Schotts da yine 1924 yılında *Volksbuch von Hitler* adlı çalışmasında bir *Führer* beklentisinden, bağlılık ve birliktelik arzusunun, dönüşüm ve hayranlık duyma ihtiyacından ve dinsel bir kehanet olarak insanlığı kurtaracak bir “dahi”, “kurtarıcı” ve “uyandırıcı” beklentisinden bahseder. Ancak şu da belirtilmelidir ki muhafazakâr devrimcilerin arzuladığı *Führer* figürü Hitler’den ziyade Franz von Papen’le özdeşleşmiştir (Jung, 1932: 81-86). Nasyonal Sosyalistler ise muhafazakârları saf dışı bırakarak Hitler’in şahsında *Führerliği* devletle bütünleştirmiş ve ona sonsuzluk iksirini içirmeyi başarmışlardır.

O yıllarda Nasyonal Sosyalizmin iktidarının yol taşlarını ören bu irrasyonel durum sadece muhafazakârlar açısından geçerli değildi. Bunun en iyi örneklerinden birisi ise Martin Heidegger’in devlet ve lider üzerine görüşleriydi. Çünkü o da Hitler’in iktidara geliştinden daha üç yıl önce devletin varoluşunu ortaya koymaya çalışırken güçlü bir *Führer* figürü arayışına girmişti. Heidegger’e göre Almanya’yı sadece güçlü ve büyük bir lider, bir yandan total sosyal kaos ya da total teknolojik düzen, diğer yandan ise gezegen ölçekli teknolojik totalitaryenizmden kurtarabilirdi (Çalışkan-Akçetin, 2016: 49). Heidegger’in⁸

⁷ Devrimci olan muhafazakârlık gerçekten halkçı ve ırkçı bir mitosu devralmıştır. Bu anlayış yeniden yazılmış Alman Millî tarihini kabul etmez ve Alman halkının tarihini tekrar eskilerde arar. Eski tarih anlayışında şekillendirdiği Halk Mitini ırk bilimi üzerinden yeniden kurar. Ancak bu ırk düşüncesi muhafazakârlarda biyolojik bir unsur taşımaktan çok, Alman ırkının tarihteki kahramanlıkları üzerinden kurulur. Bu ırkçı söylem eylem olarak da gözlemlenebilir. Örneğin 1927 yılında Georg Quabbe (1927: 7) muhafazakâr düşüncenin kurucularının menşelerini incelemeye başlamıştır ve örneğin Edmund Burke’ün yarı İrlandalı olmasını ve Lord Beaconsfield’in ve Friedrich Julius Stahl’ın Yahudi ırkından olmalarının ilginç olduğu vurgusunu yapmaktadır. Yine Werner Sombart’ın (1915:135-143) “aslında biz Almanların ruhani-kültürel anlamda kimseye bir muhtaçlığı yoktur. Dünyadaki hiçbir ulus bize bilim, teknoloji, sanat, edebiyat ya da başka bir alanda bir şey katamaz. İnsanlığın ortaya koymaya çalıştığı kültürel değerlerdeki yıkılmaz zenginliklerimizi hatırlayalım. İnsanın bunu görmesi için Alman fanatiği olması gerekmez. Bu anlamda bizler, Alman ırkı, kendine güvenerek, onurlu bir şekilde dünyada dolaşmalıyız ve “Tanrının İrki” olduğumuzu bilmeliyiz. Almanların diğer tüm hayvanatın üzerinde yüksekte uçarak gururla dünyaya bakan onurlu kuşu kartal gibi bizler de diğer ırkların bizlerden çok alçaklarda olduğunun farkında yüksekte uçmalıyız” sözü de bu ırkçı muhafazakâr düşüncenin diğer örneklerindedir.

⁸ Devletin var oluşu onu taşıyan, onun için kendisini feda eden insanlığın politik varoluşuyla yakından bağlantılıydı (Heidegger, 2009: 73). Heidegger’e göre asıl olan şey Alman ırkının kendine yabancılaşması idi (Skirbekk ve Gilje, 2006: 577). Heidegger, özellikle Nasyonal Sosyalizmin Alman ırkının ruhunu dirilteceğine ve teknolojik nihilizmden kurtaracağına inanıyordu (Zimmerman, 2011: 77-80).

lider tanımlaması da bu noktada Nasyonal Sosyalizmin işini kolaylaştıracak bir yapıdaydı. Platon'un aksine Heidegger'e göre kamusal davranışın ve yönetimin kökeni bilgide değil, daha ziyade var oluşun kendisindeydi. Her bir önder yaratılıştan önderdi ve önderlik varoluşuna uygun davranışta, kendi düşünce dünyasında anladığı ve dışı vurduğu şekilde var olmak zorundaydı. Bir *Führerin* liderlik vasıflarını kullanmak için herhangi bir eğitime ihtiyacı yoktu, ancak ve ancak devlet sorumluluğunu birlikte taşıyacağı halkın içinden bir koruyucuya (elite) ihtiyaç duymaktaydı. Çünkü her devlet ve onun etrafındaki bilgi toplama politik bir geleneğe ihtiyaç duymaktaydı. Şayet onu besleyen sağlam zemin ortadan kalkarsa en iyi devlet ideali dahi halkın içinde kök salamazdı ve yenilgiye mahkûmdu. Yani Heidegger açısından devlet kendi varoluşu gereği yetenekli bir *Führer* olan öndere ve onun ihtiyaç duyduğu politik gelenek içerisinde var olan ve *Führeri* destekleyen koruyucu bir elite göre tasarlanmıştı (Heidegger, 2009: 73). Rousseau ve Kant'ın özgür ve eşit sözleşme ile kurulan devletin vatandaşlarının özgürlüklerini korumakla sorumlu olduğu iktidar düzeninde olduğu gibi Heidegger'in devlet algısında da bir görev ve sorumluluklar silsilesi mevcuttu. Her bir vatandaş ona göre saf ve özgür iradesiyle *Führere* savaş ve sadakat noktasında bağlılığını sunmalıydı. Yani Heidegger'e göre *Führerin* egemenliği esaret, baskı ve zora dayanmamakta, bundan öte pozitif anlamda ortak görevler çerçevesinde rızayla kurulan bir sözleşme olarak şekillenmekteydi. Buna göre gerçek bir düzen oluşumundan ancak *Führerin* ve yönetilenlerin ortak bir kader noktasında birbirine kenetlendiği ve bir idealin gerçekleşmesini sağlamak noktasında savaştıkları yerde bahsedilebilirdi. Böylelikle gerçek üstünlük ve özgürlük, özverinin bir sonucu olarak halkın ruhuna işlerdi. Heidegger'e göre *Führerin* varoluşsal özellikleri halkın ruhuna işlenerek aşkın ve tarihsel görev bilincinin gerçekleşmesi noktasında başarıya ulaşılabirdi. Şayet halk bu hissiyata erişir ise kendini savaşa sürecektir lidere itaat eder, sadık olur ve kendisini feda ederdi. Böylece *Führer* ve halk daha sıkı birleşir, devletin bekası noktasında ortak hareket eder ve tarihsel varoluşunu ve arzularının ortaklığını birlikte yürütürlerdi (Heidegger, 2009: 77). *Führerin* arzuları halkın arzularına yönelir, bu istek birlikteliği ise devletin bekası için doğru yolu bulurdu (Heidegger, 2009: 85). Bundan dolayı halkın *Führerin* şahsiyetinde var oluşunu gerçekleştirdiği *Führer* devleti insanlığın tarihsel gelişiminin tamamlandığı nihai noktası olacaktı (Heidegger, 2009: 88).

Görüldüğü üzere Hitler üzerinden oluşturulan *Führer* mitinden çok daha öncesinde 19. yüzyıl içerisinde gelen bir *Führer* algısı ve beklentisi doğal olarak hayat bulmuştur. Nasyonal Sosyalizm ise sadece gelişen bu beklentiyi yönetmiş ve kendi ideolojisi ekseninde şekillendirmiş ve iktidara gelmek için bu irrasyonel dalgayı iyi bir şekilde kullanmıştır. Sonuç olarak Nasyonal Sosyalizm son yüzyıl içerisinde oluşan *Führer* imajını da aşan bir *Führer* mitini kolayca yaratmıştır.

III. ALMAN YOLU'NUN NİHAİ NOKTASI: DÜNYA FÜHRERİ ADOLF HİTLER

Birinci Dünya Savaşı sonrasında parlamenter demokrasiye karşı çıkan tepki güçlü/mutlak monarşinin nostaljisi içerisinde politik bir dışavurum olarak savaşı bir *Führerlik* müessesesi kamuoyunun gündemine oturtmuştur (Kershaw, 1980: 26). Kayzer Wilhelm'le başlayan *Weltstaat* düşüncesi liderlik kavramının evrensel bir iktidar alanını kapsaması gerektiği fikrini de beraberinde getirmiştir. Almanya'da yeşeren irrasyonel milliyetçilik ve savaş sonrası toplumda oluşan kaybediş ve yıkılmışlık hissiyatı hem bu fikirle yanıp tutuşan Nasyonal Sosyalizmin önünü açmış hem de birçok kesimin onları desteklemesine sebep olmuştur (Sarıtaş, 2017: 109). Savaş sonrasında Almanlara dayatılan sistemi reddeden bu tepkinin temel amacı, çatışmalar içeren parlamenter parti devleti yerine, "harmonik halk birliğini" temel alan "Alman Yolu"nu (*Sonderweg*)⁹ gerçekleştirmektir. Bu bir anlamda başkasının *status quosunun* yerine yerli ve milli, ancak evrensel güçle bezenmiş yeni bir durum oluşturma arzusudur (Traughber, 1998: 48). Diğer taraftan özellikle savaş sonrasında toplumda oluşan halkçı-milliyetçi *Führer* beklentisi "eski rejim" in tebaa fikriyatından ayrılmış ve demokratik halkçı bir *Führer* hareketi olarak şekil bulmuştur (Kershaw, 1980: 27). Buna göre *Führer* müstakil bir monark ya da diktatör değil, daha ziyade halkın iradesi içinde hayat bulmuş onunla iç içe geçmiş bir figürdür.

20

Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçları Almanya'yı iktisadi anlamda oldukça sarsmış ve milyonlarca Alman vatandaşı işsiz kalmıştır. Bu süreçte Naziler, Almanya'da Hitler'i dönemin *kült lideri* olarak var etmek için topyekûn bir propaganda çalışması yapmışlardır (Çakı, 20018: 35). Goebbels (2016: 93) ve onun propaganda aparatı, bu kötü dönemlerde Hitler'in ülkeyi yeniden şahlandıranarak düzelterceğini kitlelere telkin etmiştir. Bu doğrultuda 1926 yılında Goebbels Hitler'e bir "Saygı Mektubu" yazmış ve Hitler'e Almanya'nın *Führeri* hakkındaki projesini anlatmıştır. Ona göre "*Büyük Führer seçilemez, çünkü O kitlelerin ruhsal durumundan ayırık bir parlamenter değildir. O daha ziyade kitlelerin Kurtarıcısı'dır.*" Goebbels Hitler'i burada kitlelerin son umutları tükendiği anda kurtuluş için gelen ve zaten onlar tarafından beklenen kurtarıcı olarak sunmuştur. Ona göre "*Führer bir meteor gibi gözlerinin önünde yükselmiş, şüphe ve umutsuzluğun dünyasında aydınlanmanın ve inancın mucizesi olmuştur*" (Bramsted ve Strakosch, 1971: 282). Dünya çapında meydana gelen 1929 Ekonomik Buhranı ise bu algıyı daha da güçlendirmiştir. Hatta Goebbels 1929 yılında inancını şu sözlerle ifade etmiştir: "*Bizler onun Alman halkına doğru yolu göstermek adına kaderin çağırdığına inanıyoruz. Bundan dolayı kendisini özveri*

⁹ *Sonderweg* (Alman Yolu/Kendine Özgü Yol) düşüncesi Prusya Aydınlanmasının onurunu korumaya ve "gecikmiş Alman milleti" tezini savunmaya çalışır. *Sonderweg* düşüncesi ile Alman tarihinin en iyi, Alman ulusal karakterinin evrensel doğru ve Alman ırkının da dünyada en güçlü olduğu ideolojisinin alt yapısı yaratılmıştır (Sarıtaş, 2017: 113-115).

ve saygıyla selamlıyoruz ve sadece onun eseri tamamlana kadar kendisinin bizlere bahşedilmesini diliyoruz” (Kershaw,1980: 24).

Bu *kült lider* çalışması çok kısa sürede sonuç vermiş ve Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi (NSDAP) ve Hitler 1933 yılında Almanya’da iktidara gelmiştir. NSDAP’nin iktidara gelişi ve 1 Ağustos 1934 yılında çıkarılan yasayla birlikte Hitler’in uhdesinde *Reich Başkanlığı* ve Şansölyelik makamı birleşmiş ve mutlak yönetim süresiz bir şekilde Hitler’e verilmiştir. Ancak 2 Ağustos’ta Hitler bu yetkiyi reddetmiş ve Cumhurbaşkanlığı görevinin Paul von Hindenburg’da olduğunu duyurmuştur¹⁰. Ancak Hindenburg’un ölümü üzerine bu iki makam *Führerlik* bünyesinde aynen İtalya’da başarılı olmuş *Duçe* (Führer) Mussolini’nin yaptığı gibi birleştirmiştir (Wildgen, 2003: 14). Böylelikle Hitler, kendisini hem Şansölye (*Kanzler*) hem de Cumhurbaşkanı ilan ederek itirazsız bir şekilde ülkenin tek lideri haline gelmiş ve Şansölye yerine *Der Führer* olarak anılmaya başlamıştır (Çakı, 2018: 25). Bundan böyle *Führer*, yani Hitler, her şeyin yetkilisi olarak devleti, parlamentoyu, hükümeti, yani tüm kurum ve kuruluşları tek başına yönetmiş ve denetlemiştir. Ayrıca, Hitler kendi partisine karşı aykırı düşünceler oluşmasını engellemek için diğer tüm partileri kapatmış ve NSDAP’yi Almanya’nın tek resmi partisi haline getirmiştir. Böylelikle her türlü konu ile ilgili ilk ve son söz de sadece Hitler’e ait olmuştur (Stilig, 2000: 15-16).

İktidar ve onun ideolojik tahakküm aracı olarak kullanılabilir kamusal mekanizmalar Naziler için *Führer* mitinin inşası anlamında farklı bir çok alanın önünü açmıştır. Geçmişin içerisinde bir dalga şeklinde gelen *Führer* talebinin mitleştirilmesinin ilk yapısal değişimi¹¹ ulus ekseninde uygulanmış ve sonrasında ise askeri ve dini yönetim alanında da genişletilerek *Tanrı-Führer* (*Gott-Führer*) şeklinde büyük “Dünya Liderliği” vurgusu oluşturulmuştur. Böylelikle James Hutton ve William Dwight Whitney, Kant, Schelling ve Hegel tarafından ortaya konulan politik dünya düşünce sistemi fikri tek millet ve halkın ruhu sloganları

¹⁰ 7 Mart 1936’daki konuşmasında Hitler halkının bir diktatörü olarak anılmak istemediğini, kendisini daha ziyade *Führer* ya da Yetkili (*Beauftragter*) olarak hissettiğini dile getirmiştir.

¹¹ *Führer* kavramı Almanya genelinde Hitler’i özel olarak ifade etmeden önce NSDAP içerisinde de kullanılmaktaydı. Örneğin 1920-21 yıllarında Hitler NSDAP içerisinde *Führer* olarak görülmekteydi, ancak parti lideri Drexler’le birlikte bu sığata ancak ortak olarak nail olabildiği. Hitler *Führer* sıfatına tekil olarak 1921 yılında parti liderliğinin aldıktan sonra kavuştu. Hitabetiyle kitleleri coşturduca bu sıfat *Führerimiz* olarak değişime uğradı (Tyrell, 1975: 225). Hitler’in *Führer* kavramıyla birlikte anıldığı ve bu sıfatın artık ona ait olduğunu ilk olarak *Völkischer Beobachter* gazetesinin 7 Kasım 1921 tarihli nüshasında görüldü (Weissbecker, 1966: 121). Hitler’in *Führer* olarak anılmasındaki psikolojik sınır Ekim 1922 tarihinde İtalyan *Duçe* Mussolini’nin Roma’ya doğru ilerlediği duyulunca aşıldı. Kasım 1922’de Münih’teki bir toplantıda Hermann Esser, Adolf Hitler’i Almanya’nın Mussolini’si olarak duyurdu (Tyrell, 1975: 274). Aralık 1922’de *Völkischen Beobachter* gazetesinin genel yayın yönetmeni bu olayı “Milyonların beklediği *Führer* bulundu” şeklinde haberleştirmekteydi (Berning, 1964: 82) 1923 yılına gelindiğinde NSDAP taraftarları “Ölümde ve yaşamda, Hitlerle sadakat sözü müzdür, ölümüne kadar, çünkü Hitler bizi bu dardan çıkaracak” şeklinde sloganlar atmaya ve marşlar okumaya başlamıştı (Tyrell, 1975: 274).

içerisinde inşa edilmeye çalışılmıştır (Wildgen, 2003: 25-26). Özellikle Hitler ve Nasyonal Sosyalizmin önemli bir teorisyeni olan Alfred Rosenberg bu teorinin oluşumunda siyasi tarih, dinler tarihi, bilim ve sanat ekseninde tek/mutlak bir dünya görüşü ortaya koyup bunu dayatarak inşa etmek gibi bir yöntem izlenilmesi gerektiğini düşünmüştür. Buna göre büyük ideal içerisinde tek biçimlilik, dogma ve yanılmazlık iksiriyle bezenmiş en iyi örnek ve en büyük rakip olarak (Vatikan) Roma Kilisesi vardır. İşte bu form örnek alınarak evrensel bir dünya devleti ideali (*Weltstaat*) inşa edilmeye çalışılmıştır (Wildgen, 2003: 27). *Führerlik* ifadesinin Alman versiyonunda İtalya, İspanya, Portekiz sınırlarını kapsayan Katolisizmin araçsallaştırıldığı dinsel bir Hitler kültürü formunun kullanımı ve örgütsel anlamda bu ilkenin benimsetilmesi arzulanmıştır (Wildgen, 2003: 14). Ayrıca Alfred Rosenberg'in Aryan ırk¹² ve *Führer* mitini merkeze alan yeni bir din inşa etmek gibi bir niyetleri de olmuştur (Wildgen, 2003: 20). Böylece Nasyonal Sosyalist dönemde Goebbels ve diğerleri tarafından yürütülen propaganda faaliyetlerinde Hitler kültürü politik Katolisizmin ve neo-pagan Tanrısallaştırma yöntemlerinin uygulamasıyla kamuoyuna sunulmuştur (Kershaw, 1980: 36). Örneğin bastırılan görsellerde "Tanrı, Hitler'e Alman ırkını yönetme görevini verdi" şeklinde propaganda çalışmaları yürütülmüştür (Çakı, 2018: 32). Nazi propagandası Hitler'i Tanrısalsal bir otorite tarafından görevlendirilen, ömrünü halkına feda eden, her zaman onları düşünen ve aldığı tüm kararlarda haklı çıkan insanüstü bir varlık olarak yansıtmıştır (Çakı, 2018: 34-35) Georg Schotts bu *Führer* beklentisinin dinsel bir kehanet olarak sunulduğundan ve Mesih'in Hitler'in şahsında yaratılmak istendiğinden bahsetmiştir (Onur-İnce, 2010: 20). Katolik Almanlardan destek alabilmek için Hitler "dini" bir metafor olarak yer almış ve *Führerliğin* Hitler'e Tanrısalsal bir otorite tarafından verildiğine dair bir algının oluşması sağlanmıştır (Çakı, 2018: 35). Hatta Hitler'in ifadesiyle de "Tanrı, en kuvvetliyi, en büyük görevi yerine getirmekle yükümlü kılmıştır" (Hitler, 2016: 501). Aslında Katolik Kilisesinin yüzyıllardır hüküm süren önderlik/tek adamlık müessesesi Hitler'i cezbetmiştir. Hitler özellikle Papalık müessesesinin yanılmazlığı

---

¹² Irk kavramı 17. yüzyılda kullanılmaya başlamıştır. Ancak "ırk bilinci" olarak biçimlenmesi 18. yüzyılı bulmuştur. Bu anlamda ortaya çıkış süreci göz önüne alındığında oldukça modern bir kavramdır (Ünlütürk, 2015: 95). Nasyonal Sosyalizmde ırk, her şeyden önce gelir, devletin de üstündedir. Dolayısıyla bireye karşı halk, yığınlara karşı *Führer*, yani tek kişinin iktidarı ön plandadır (Skirbekk ve Gilje, 2006: 475-476) Aryan ırk sarışın, mavi gözlüdür. Aryan ırka mensup olanların kökeni bu mite göre Atlantis'dir. Bu görünüş Nasyonal Sosyalistler tarafından 20. yüzyılda ideal insan tipi olarak gösterilmiştir. Buna göre Platon'un varoluş hikâyesinde bahsettiği gibi Aryan ırk Atlantis adasında yaşayan tanrıça Athene'ye dayanmaktaydı. Bu adadaki kan mensubiyeti insanlara yarı tanrısalsal nitelikler sunmuştu. Bundan dolayı Aryan ırk ilk insan olma özellikleri taşımaktaydı. Ateşi kontrol edebilen, birçok araç gereci keşfetmiş ve kullanmış ve tüm dünyaya bu becerilerin yayılmasını sağlamış bir niteliğe sahipti (Zchaetzsch, 2018: 43). Bu Aryan ırk medeniyetin inşasını da sağladı, çünkü diğer insanlardan daha çalışkan ve becerikliydi. Zaten Tanrıların öğrencileri olarak kendilerinden başka bir şey de beklenemezdi. Ancak Hitler Nasyonal Sosyalizmin belirttiği bu insan tipolojisine hiç uymamaktaydı. Bunun için Hitler'in mitleştirilmesinde başka özelliklere yer verilmesi gerekmektedir (Zchaetzsch, 2018: 7).

düşüncesine hayrandır ve Kilisenin örgütsel düzeninin ve disiplininin oldukça başarılı olduğunu düşünmüştür (Wildgen, 2003: 14).

Söylendiği gibi Hitler üzerinden tek adamlık mitinin inşası özellikle propaganda aracılığıyla yapılmıştır (Wildgen, 2003: 15). Propaganda savaşın seyrini değiştirecek bir araçtan öte bir silah olarak görülmüş ve bu süreç tüm üretim sektörlerini içine alan topyekûn bir savaş şeklinde yürütülmüştür. Bu süreçte propaganda Hitler'in kurgulamış olduğu Nasyonal Sosyalist ideolojiyi anlatmak, benimsetmek, kamuoyu tarafından kabul görebilmesini sağlamak, buna karşı çıkanları sistem dışına itmek, yabancılaştırmak ve yok etmek için etkin bir yöntem olarak kullanmıştır (Sarıtaş, 2018: 333). Bu noktada Goebbels, Hitler'in fikirlerinin topluma tanıtılması ve yayılması için yoğun çabalar göstermiştir. Propaganda Bakanlığınca topluma servis edilen Hitler kendini halkı için feda etmiş, yaşarken dahi olağanüstü insani özellikler göstermiş, toplumu için her zaman en doğru kararları almış ve bütün bu özelliklerinden dolayı da toplumunun beğenisini kazanmış örnek bir şahsiyet olarak sunulmuştur. Böylece Hitler'in sevilen, vazgeçilmez, büyük bir lider ve *Führer* olması sağlanmıştır. "*Führer* Emreder, Biz Takip Ederiz (Uygularız, Yaparız)" sloganı da sıklıkla bu süreçte kullanılmıştır (Çakı, 2018: 34). Bu doğrultuda Almanya'nın dört bir yanına Hitler'in resimleri ve sözleri asılmış, adına şiirler yazılmış, heykelleri ve büstleri dikilmiştir (Çakı, 2018: 24). Özellikle propaganda posterleri Hitler kültürünün oluşmasında ciddi işlev kazanmıştır. Naziler, Almanya'nın her yeri Hitler'in resimleri ile donatıldığında, insanların bu propagandadan kaçamayacaklarını düşünmüştür (Akarcalı, 2003: 109). Naziler bu süreçte propaganda marşlarını da etkili bir şekilde kullanmıştır. Örneğin, *Horst Wessel Lied* marşında Alman halkının Hitler'in peşinden gitmesi telkin edilmiştir (Çakı vd., 2018: 105). Bunu yaparken korku çekiciliği yöntemi de kullanılarak toplumu belli bir hedefe yönlendirmek amaçlanmıştır (Mazıcı ve Çakı, 2018: 290).

Goebbels ve Hitler açısından modern dünyanın yeni teknolojik aracı olan sinema da Hitler mitinin oluşumunda propaganda için kullanılmak istenmişti. İkisi de sinemanın kitleleri nasıl etkileyebildiğini ve bir propaganda mekanizması olarak güçlü bir araç olabileceğini biliyorlardı (Wilson, 2003: 91). Çünkü sinema Nazi ilkelerini yüceltmek amacıyla kitleleri toplamak ve işçilerin boş zamanlarını kontrol etmek için mükemmel bir imkandı. Goebbels, Propaganda Bakanı olarak atanmasından kısa bir süre sonra Alman sinemasına Nazi birliklerinin öncüsü olarak dünyayı fethetme görevinin verildiğini açıkladı (Welch, 2008: 48). Böylelikle *kulturpolitik* ekseninde sinemanın kendisini de bir savaş alanı olarak ilan edildi. Buna göre sinema ve tiyatro sadece bir sahne değil, aslında topyekûn bir savaş alanıydı (Schafer, 1995: 105). 1933-1945 yılları arasında bu doğrultuda Alman sinemasında Hitler'in efsanevi bir lider olduğunu aşıl原因 ve Nasyonal Sosyalist ideolojinin altyapısını oluşturan toplam 1097 film üretildi (Welch, 2008: 73). Tüm bu filmler propaganda amaçlı ve Nasyonal Sosyalist ideoloji ile bağlantılıydı. Filmlerin yarısı aşk hikâyesi ya da komedydi ve diğer kısmı ise suç

ya da müzikal içerikli dramatik filmlerden oluşuyordu (Welch, 2001: 35-36). Filmlerin küçük bir kısmı ise haber amaçlı çekimler ve belgesellerdi, ki bu filmler de açık ve agresif propaganda tarzındaydı. Bunun dışındakiler ise doğrudan propaganda içerikli filmlerdi.

Sonuç olarak Nazi propaganda filmleri Almanya'nın sinema salonlarını, ilkokullarını ve liselerini istila etti. Tüm sınıflarda propaganda filmlerinin gösterimi mecburi hale getirildi. Gençlerin sadakatini, Hitler'e, Nazi ideolojisi ve uygulamalarına yöneltmek ve bu yönde onların ilgisini çekmek için tarih, biyoloji, coğrafya ve benzeri konuları içeren 300 eğitim filmi çekildi (Altmann, 1948: 381). Aynı şekilde 8000 fotoğraf slaydı hazırlandı ve genel konular kadar siyasi düşünceler için de bu fotoğraf slaytları görsel eğitim içerisinde kullanıldı. Filmler genellikle on dakikada izlenecek şekilde düzenlendi. Her bir film kırk dakikalık süre zarfında basılı metinlerle birlikte işleniyor ve bu metinler gösteriden önce öğrencilere veriliyordu. Film gösterimlerinden sonra öğrenciler, propagandanın daha etkili olması için ayrıca sınava tabi tutuluyorlardı. "Film Saatleri" 1934'te yalnızca aylık olarak uygulanırken, 1936'dan 1939'a kadar haftalık olarak yapılmaya başladı. Bu eğitim süreçlerine 1934'te 650.000 öğrenci katılırken, 1939'da bu sayı 3.000.000'u buldu (Altmann, 1948: 379-382). Yapım şirketi Degeto da çocuklar için hem ticari amaçlı olacak hem de okullarda gösterilebilecek özel propaganda filmleri çekti. Filmlerin içine *Führer* mitini zenginleştirecek propaganda konuları kusursuz ve çocukların seveceği şekilde yerleştirildi. Bu doğrultuda "Bobby Bir Hava Komandosu Olur", "General Bill ve Onun Çetesi" ve "Kim Bir Asker Olmak İstiyor?" gibi daha birçok çocuk propaganda filmi çekildi (Altmann, 1948: 382).

Söylenildiği üzere Nasyonal Sosyalistler sinemanın gücünü her alanda kullandı. Hatta propaganda içerikli belgeseller de yapıldı ve tüm okullarda ve parti örgütlerinde bu belgeseller kullanıldı (Sarıtaş, 2018: 337). Özellikle 1935 yılında çekilen *İradenin Zaferi* belgeseli/filmi Hitler kültürünün oluşumunda oldukça etkili oldu (Çakı, 2018: 29). Film, belgesel tarzı bir yaklaşımdan yararlanarak teatral bir his uyandıracak sanatsal bir eser olmayı hedefliyordu (Sennett, 2014: 49). Belgesel Hitler'in ve Nazilerin gücünü ortaya koydu ve bu mesajı tüm dünyaya iyi bir şekilde verdi (Watson, 2016: 41). Hatta bu belgesel Nazi propagandasının temel hedefi olan liderlik kültürünü ve de *Führer Efsanesini* gösteren en güçlü filmi. Bu etkisinden dolayı "*İradenin Zaferi*" 4-10 Eylül 1934'te Nürnberg'de yapılan altıncı Nazi parti kongresinde Hitler'in kendisinin "film" olarak ilan edildi (Sennett, 2014: 55).

Genellikle Naziler bu propaganda filmlerinde *Weimar Cumhuriyeti*'nden bazı kahraman karakterlerle Hitler'i özdeşleştirme yoluna gittiler. Aynı zamanda kötü yönetilen *Weimar Cumhuriyeti* üzerinden demokrasiyi ve mevcut sistemi eleştirdiler. Örneğin *Heimat* filmi ile Alman Meclisi ve parlamenter demokrasisi eleştirildi (Rentschler, 1996: 16). "Benim Oğlum, Bakan" (*Mein Sohn, der Herr*

Minister, 1937) filmi ise demokrasiyi küçük düşürmeyi hedefleyen diğer bir filmdi (Jason, 2013: 207-208). *Pour le Merite* filminde Nazi komplocuları, Nazi sabotajcıları, yasa dışı Nazi örgüt mensupları ve hatta suikastçılar birer kahraman olarak gösteriliyorken, *Weimar Cumhuriyeti*'nin demokrasisi ve onun sadık vatandaşları düşman ve kötü adamlardı (Altmann, 1948: 384). Yine aynı şekilde “Mahkemedeki Venüs” (*Venus vor Gericht*, 1941) filmi *Weimar Cumhuriyeti*'ni günah ve kargaşa çöplüğü olarak işliyordu (Jason, 2013: 209). Yine *Bismark* (1940) filmi ile Otto von Bismark Alman halkının iyiliği için çalışan cesur bir vatansever ve yalnız bir dahi olarak gösterildi (Hoffman, 1996: 104). Tabii ki bu imaj Hitler'de de vardı. “Büyük Kral” (*Der grosse König*, 1942), filminde ise Büyük Frederic Hitler'in öncüsü gibi resmediliyor, Frederic ve generalleri arasındaki ilişki, Hitler ve onun generalleri arasındaki ilişkiye benzetiliyordu (Jason, 2013: 214). Ancak çekilen tüm bu filmlerde Hitler'in bir oyuncu vasıtasıyla karakterleştirildiği herhangi bir sahne yoktu (Jason, 2013: 214). Bu da aslında *Führer* mitinin bir parçasıydı. Buna göre *Führer* o kadar üstün vasıflara sahipti ki, hiçbir oyuncu Hitler'i taklit edemezdi.

Aslında Hitler'in kendisi de bu propaganda çalışmasının etkin bir parçasıydı. O kendisini güçlü hitabeti olan insanları etkilemeyi bilen, kararlı, yeri geldiği zaman katı bir duruşla istemediği şeylerin karşısında durabilen, sert bir karakter olarak görmekteydi. Çünkü ona göre halk, zayıf yöneticilere itaat etmemeliydi (Hitler, 2016: 520). Hitler *Kavram* eserinin 11. bölümünde insanlığı kültür inşa edenler, kültür taşıyıcıları ve kültür yıkıcıları olarak üçe ayırıyordu. O bunlardan kültür inşacılığı ülküsünün (manada ve tutumda) saf idealizmin taşıyıcısı olan Aryan ırkın meselesi olduğunu söylüyor ve kendisinin bir kültür inşacısı olarak görevlendirildiğini düşünüyordu. Hitler kendisini mitsel bir tanımlamayla ortaya koymuyor, ancak mitosu politik anlamda güç savaşının bir parçası olarak kullanıyordu. Yani O bir savaş ve politik entrika insanı olarak karşımızda duruyordu (Wildgen, 2003: 2, 4).

Hem Goebbels hem de Hitler için *Führer* mitinde kurulacak olan tarihsel ve etnik bağlar özellikle önemliydi. Çünkü güçlü liderlerle kurulacak bağlar *Führer* mitinin evrensel taşınması noktasında yardımcı olacaktı. Bu doğrultuda Hitler tarihten gelen Alman kahramanlarının yaşayan son örneği olarak gösterildi¹³. Geçmişteki liderlerin başarıları Hitler'e atfediliyor, kazanılan zaferlerin teminatının Hitler olduğu vurgulanıyordu (Çakı, 2018: 28). Bu doğrultuda Avrupa'da Romalı diktatörlerden, Papalık müessesinden ve XIV. Ludvig ve Büyük Friedrich gibi mutlak krallık deneyimlerinden faydalanıldı. Ayrıca yine

¹³ Hitler mitinin oluşumunda Heinrich Hoffmann'ın 1932 yılında “Hitler Dağlarında” şeklindeki fotoğraf serisi Nazilerin iktidara yönelik ilk çalışmalarından birisidir. Obersalzberg'deki konutunda doğa dostu ve girişken *Führer* imajıyla yapılan propagandada, halkın Şansölyesi olarak Hitler komşularıyla konuşmakta, çocukları sevmekte, dağlarda yalnızlığın yüceliğini yakalamış ve zor kararlar vermeye hazır bir lider olarak sunulmaktadır.

Faşizmin İtalya örneği, Marksizm ve Stalin'in dünya görüşü de Nasyonal Sosyalizmin *Führer* mitine yardımcı olacak araçlar olarak kullanıldı (Wildgen, 2003: 29). Naziler, Prusya Kralı II. Friedrich'in Alman topraklarını fethettiğini, Bismarck'ın birleştirdiğini, General Paul von Hindenburg'un savunduğunu ve Adolf Hitler'in de savaş sonrasında yeniden kurtardığını sürekli olarak anlatmaktaydı (Kershaw, 2007: 563). Yine Büyük İskender, Sezar, Attila¹⁴, Cermen mitindeki Çeruserli Hermann (*Arminus Armen*), Kral Heinrich ve Moltke de Hitler'e benzetilen güçlü liderler olarak kullanıldı. Rosenberg de tarihte kim varsa yani Achilles, Aristophanes, Aristo, Aeschylus ve Augustinus ve diğerlerinin bu mit inşasının bir parçası olduğunu söylüyordu (Wildgen, 2003: 4). Rosenberg¹⁵ Büyük İskender'i *Weltreich* (Dünya İmparatorluğu) kurma fikrini doğuran ve kendi uhdesinde ete kemiğe büründüren üstün bir örnek karakter olarak anlatmaktaydı. Ona göre Sezar bu düşünceyi devam ettiren liderdi. Napolyon ise Sezar gibi güçlü bir karakter olmamakla birlikte Yeni Avrupa'da bunu inşa edebilmişti. Hitler ise Avrupa'nın *Kayzeri* olmak noktasında Napolyon'dan sonra örnek alınması gereken bir şahsiyet olarak karşılarında durmaktaydı. Hatta Hitler Fransız Devrimi'nden sonra Napolyon tarafından oluşturulan devrim ordularında inşa ettiği evrensel liderlik özelliklerini kendi uhdesinde birleştirmişti (Wildgen, 2003: 13).

Führer mitinin tipolojileştirmesi ise şu şekilde oluşmuştur. Güç yapısı hiyerarşik olarak örgütlenmiş güç modüllerinden oluşmuş ve emir hiyerarşisi *Führer*den alt önderlere doğru ilerlemiştir. Eşit önderlerin kendi aralarında yükseliş ya da düşüş anlamında pozisyonları için bir rekabet oluşturmaları arzulanan bir durumdur, çünkü bu rekabet aynı zamanda *Führer* mitini pekiştirmiştir. En üst önderler partinin ilk yıllarında bulunan ya da daha doğru bir ifade ile parti içi temizlikler sonrası onlardan arta kalan *kurucu savaşçılardan* oluşmuştur. Bu silsilede mutlak boyun eğme temel prensiptir. Alt tabakada ise Birinci Dünya Savaşı'nı yaşamamış 1932-1933 yıllarında partinin iktidara gelişinde katkıları olan genç partizanlar bulunmuştur (Wildgen, 2003: 21-22).

Nasyonal sosyalizmin *Führer* miti, tarih sahnesinde incelemeyi hak eden bir propaganda çalışması olarak karşımızda durmaktadır. Dünyadaki en büyük propaganda çalışmalarından biri olarak ortaya konulan bu hareket Almanya'da kitlelerin Hitler'in peşinden sürüklenmesini sağlamıştır. Toplumdaki eleştirel seslerin tamamının kısılmasına yol açan bir *Führer* miti başarıyla oluşturulmuş, Alman halkı sorgusuz bir şekilde *Führere* itaat etmiş ve milyonlar kolayca savaşa sürüklenebilmiştir. Ancak tabii ki İkinci Dünya Savaşı'nın sonuçları da

¹⁴ Aslında bu yöntem daha önce de kullanılmıştı. Hatta Kayzer Wilhelm 1900 yılında Çin'le yaşanan bir sorun neticesine gönderilen askerlere konuşmasında (*Hunnenrede*) atalarını yani Atilla'yı örnek almalarını söylemekteydi (Allen, 1984: 17).

¹⁵ Rosenberg'e göre ben ve halk birlikteliği vurgusu Mısırlılardan beri süregelen mit inşası yöntemlerinden birisidir (Wildgen, 2003: 15).

göstermiştir ki *Führer* miti de fani bir çalışma olarak kalmış ve yok olmaktan kurtulamamıştır.

SONUÇ

Liderlik kavramı tarihsel açıdan oldukça eski bir olgudur ve insanoğlunun topluluk halinde yaşamaya başlamasıyla birlikte oluşmuştur. Temel olarak bu kavram insanlara iş yaptırabilme kabiliyeti, güç, otorite ve rıza ile birlikte anılmıştır. Özellikle Ortaçağ Beylik ve Krallık düzeninden ulus devlete doğru evrilen süreçte liderlik hükümdarı kastedilen bir kavram olmuş ancak teolojik bir meşruiyete ihtiyaç duymuş ve sonuç olarak Tanrısal iktidarın bir yansıması olarak şekillenmiştir. 17. yüzyılın sonundan itibaren Katolik Kilisesi ilahi ve dünyevi iktidarın tek meşruluk kaynağı olarak görülmüştür. Fransız Devrimi bu düzeni yıkmış, anayasacılık ve cumhuriyetçilik ilkeleri, toplum sözleşmesi teorileri ekseninde yeni bir politik iktidar/lider yaklaşımının tüm dünyada yayılmasına yol açmıştır. Politik lider gücünü bizatihi halkın kendi iradesinden devralmış; hukuk, demokrasi ve insan hakları gibi kavramlarla da sınırlandırılmıştır. Demokratik yapıların yaygınlaşmasıyla birlikte anayasa ve seçimlerle denetlenen, sınırlanan ve vatandaşların taleplerine daha fazla odaklı bir liderlik yeni dünya düzeninin dogması haline almıştır. Bu bir anlamda modern siyasi liderlik kavramının doğuşu olarak da okunabilecek bir süreçtir. Böylelikle liderin vasıfları daha önemli hale gelmiş, liderin soydan ya da Tanrısal/uhrevi bir güçten destek almaması, seçmen tercihlerini dikkate alması, erdemli olması, siyasi örgütü kucaklaması, karizmatik ve ikna edici olması gibi özelliklere sahip olması beklentisi politik bir ilkeye dönüşmüştür.

27

Birinci Dünya Savaşı bir anlamda da parlamenter demokrasinin zayıflamasıyla sonuçlanmıştır. Avrupa genelinde zayıf lider figürleri çıkarması sebebiyle parlamenter demokrasi bu süreç içerisinde kötü yönetimlerin günah keçisi olarak görülmeye başlamıştır. Örneğin Almanya özelinde *Weimar demokrasisi*nin artık Bismarck yönetimi gibi güçlü bir iktidar çıkarmaması eleştirilmiş, savaşın kaybedilmesi bu zayıf lider figürlerinin suçu olarak görülmüş ve bu durumun sonucu olarak ortaya çıkan güçlü iktidar talebi güçlü bir *Führer* arzusunu da yeniden canlandırmıştır. 19. yüzyılın sonlarına doğru artan milliyetçilik emperyal bir dünya görüşüyle birleşmiş ve İkinci Dünya Savaşı'nın arifesine kadar Avrupa saatinde politik güç ve iktidar alanında otoriter lider figürleri gün yüzüne çıkmıştır. Bu durum sadece Almanya özelinde değil tüm Avrupa'da uzun dönemler içerisinde gelişen bir düşüncenin tezahürü olarak karşımıza çıkmıştır. Bu süreçte, liderin üstün bir vasfa sahip olması arzulanmış ve yapılan propagandalar, liderin insanüstü bir figüre dönüşmesine zemin hazırlanmış ve sonuç olarak modern dünyada kült lider figürü oluşmuştur.

Lidere atfedilen kutsiyet ve mükemmeliyet tarih boyunca, Birinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan otoriter taleplerin ve rejimlerin ortak bir özelliği olmuş ve totaliter yönetimlere sahip ülkelerde sıklıkla görülmüştür. Nazi Almanyası'nda Adolf Hitler, İtalya'da Mussolini, Rusya'da Lenin ve Stalin bu yüzyılın kült liderlerindedir. *Kült lider* tanımlaması noktasında dünyada en öne çıkan figür ise tabii ki Nasyonal Sosyalizmin yaratmış olduğu *Führer* figürü ve onun kendi uhdesinde birleştiren Adolf Hitler'dir.

Ancak Almanya'da Nasyonal Sosyalizm iktidara gelip, Hitler'in *Führer* olduğu siyasi örgüt içerisinde açık seçik bir şekilde ifade edilmeye başlamadan çok daha öncesinde güçlü bir iktidarın, güçlü bir liderin ve dolayısıyla bir *Alman Führeri* politik talebinin altyapısı çok daha öncelerden oluşturulmuştur. Bu açıdan Nasyonal Sosyalizmin *Führer* mitini Almanya'nın yüz yıllık düşünce hayatı ve burada yeşeren toplumsal hissiyatla birlikte değerlendirmek yerinde olacaktır. Özellikle Nasyonal Sosyalizmin *Führer* propagandasını destekleyen gelişmeler olarak karşımıza Alman idealizmi, müzik, edebiyat ve sanatta ortaya çıkan Alman romantizmi ve muhafazakârlığın irrasyonel türevi olan devrimci muhafazakâr hareket çıkmaktadır. Hitler üzerinden oluşturulan *Führer* mitinden çok daha öncesinde 19. yüzyıl içerisinde gelen irrasyonel bir *Führer* algısı ve beklentisi doğal olarak bu gruplar arasında hayat bulmuştur. Nasyonal Sosyalizm ise sadece gelişen bu algıyı yönetmiş ve kendi ideolojisi ekseninde şekillendirmiş, iktidara gelmek için bu irrasyonel dalgayı iyi bir şekilde kullanmıştır. Böylelikle Nasyonal Sosyalizm son yüz yıl içerisinde oluşan *Führer* anlayışını da aşan bir *Führer* mitini kolaylıkla yaratabilmiştir.

Nasyonal Sosyalizmin *Führer* miti tarih sahnesinde gerçekten de incelemeyi hak eden bir propaganda çalışması olarak karşımızda durmaktadır. Çünkü burada dünyadaki en büyük propaganda çalışmalarından birisi yürütülmüştür. Toplumdaki eleştirel seslerin tamamının kısılmasına yol açan bir *Führer* miti başarıyla oluşturulmuş ve Alman halkı sorgusuz bir şekilde *Führere* itaat etmiş ve milyonlar onunla kolayca dünyanın en büyük savaşına sürüklenebilmiştir.

KAYNAKLAR

- Akarcılı, S. (2003). *İkinci Dünya Savaşında İletişim ve Propaganda*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Aksakal, H. (2015). *Politik Romantizm ve Modernite Eleştirileri*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Alkın, C., Ünsar, S. (2007). "Liderlik Özelliklari ve Davranışlarının Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma". *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(3), 75-94.

- Altmann, J. (1948). "Movies Role in Hitler's Conquest of German Youth". *Hollywood Quarterly*, 3(4), 379-386.
- Apor, B. (2004). Leader in The Making: The Role of Biographies in Constructing The Cult of Matyas Rakosi. Apor, B. vd. (Ed.), *The Leader Cult in Communist Dictatorships*. (63-80). London: Palgrave Macmillan.
- Beiser, F. C. (1992). *Enlightenment, Revolution, and Romanticism*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bermbach, U. (2005). *Opersplitter Aufsätze, Essays*. Würzburg: Königshausen & Neumann.
- Berning, C. (1964). *Vom Abstammungsnachweis zum Zuchtwart*. Berlin: De Gruyter.
- Bramsted, E. K., Strakosch, H. E. (1971). *Goebbels und die Nationalsozialistische Propaganda: 1925-1945*. Berlin: S. Fischer.
- Can, H., Akgün, A. & Kavuncubaşı, S. (2002). *Kamu ve Özel Kesimde Personel Yönetimi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çakı, C. (2018). "Adolf Hitler'in Kült Lider İnşasında Kullanılan Propaganda Posterlerinin Göstergibilimsel Analizi". *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 3(6), 24-38.
- Çakı, C., Karaburun-Doğan, D., Yılmaz, N. (2018). "Horst-Wessel Propaganda Marşı Üzerinden Nazizm İdeolojisinin İnşası". *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 46, 89-110.
- Çalışkan-Akçetin, N. (2016). "Martin Heidegger ve Nasyonal Sosyalizm: O bir Nazi miydi?". *Humanitas-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(8), 47-63.
- Demir, C., Yılmaz, M. K., Çevirgen, A. (2010). "Liderlik Yaklaşımları Ve Liderlik Tarzlarına İlişkin Bir Araştırma", *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 2(1), 129-152.
- Fichte, J. G. (1808). *Reden an die Deutsche Nation*, https://www.deutschestextarchiv.de/book/show/fichte_reden_1808. Erişim tarihi: 11.05.2021.
- Fukuyama, F. (2016). *Siyasi Düzenin Kökenleri: İnsan Öncesi Çağlardan Fransız İhtilali'ne*. (Çev. E. Başer). İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Gerstenberger, H. (1978). Konservatismus in der Weimar Republik. G-K. Kaltenbrunner (Ed.), *Rekonstruktion des Konservatismus*. (331-349). Stuttgart: Paul Hauptt Verlag.

- Gill, G. (1980). "The Soviet Leader Cult: Reflections on the Structure of Leadership in the Soviet Union", *British Journal of Political Science*, 10(2), 167-186.
- Goebbels, J. (2016) *Gerçek Yüzüyle Komünizm ve Teori ve Pratikte Bolşevizm*. (Çev. Z. Köroğlu). İstanbul: Bilge Karınca Yayınları.
- Grimm, J. (1835) *Geschichte, Sage und Mythos*. Stuttgart: S. Y. Liefching Verlag.
- Hatch, M. J., Kostera, M., Kozminski, A. K. (2009). *The Three Faces of Leadership: Manager*. NJ: John Wiley & Sons.
- Heidegger, M. (2009). "Über Wesen und Begriff von Natur, Geschichte und Staat, Übung aus dem Wintersemester 1933-34". A. Denker, H. Zarborowski (Ed.), *Heidegger und der Nationalsozialismus I: Heidegger Jahrbuch 4*. (53-89) Freiburg, München.
- Hitler, A. (1933). *Mein Kampf*, München.
- Hitler, A. (2016). *Kavgam*. (Çev. G. Birol). Ankara: Yason Yayıncılık.
- Hoffman, H. (1996). *The Triumph of Propaganda, Film and National Socialism, 1933-1945*. (Çev. J. A. Broadwin ve V. R. Berghahn). Frankfurt: Berghahn Books.
- İbicioğlu, H., Özmen, H. İ., Taş, S. (2009). "Liderlik Davranışı Ve Toplumsal Norm İlişkisi: Ampirik Bir Çalışma". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2), 1-23.
- Jason, G. (2013). "Film and Propaganda: The Lessons of the Nazi Film Industry", *Reason Papers*, 35(1), 203-219.
- Jaspers, K., (1955), *Die geistige Situation der Zeit*, Berlin: De Gruyter
- Jung, E. J. (1932). "Deutsche Unzulaenglichkeiten", *Deutsche Rundschau*, 59, 81-86.
- Kaya, F. (2017). "Kutadgu Bilig'e Göre Liderde Bulunması Gereken Temel Vasıflar", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume*, 12/33, 313-336.
- Kershaw, I. (1980). *Der Hitler-Mythos-Volksmeinung und Propaganda im Dritten Reich*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt.
- Kershaw, I. (2007). *Hitler, 1889-1936: Hubris, Birinci Cilt*. (Çev. Z. Biliz. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Kılınç, T. (2009). *Etkin Liderlik*. İstanbul: Kariyer Yayıncılık
- Kissinger, H. (1998). *Diplomasi*. (Çev. İ. Kurt). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Kraus, H-C. (2003). *Konservative Zeitschriften zwischen Kaiserreich und Diktatur*. Berlin: Duncker&Humbolt.
- Kula, O. B. (2010). *Hegel Estetiği ve Edebiyat Kuramı*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Lenk, K. (1989). *Deutscher Konservatismus*. Frankfurt: Campus Verlag.
- Macit, M. H. (2006). *Faşizm ve Nazizm*. Ankara: Savaş Kitap.
- Mazıcı, E. T. ve Çakı, C. (2018). “Adolf Hitler’in Korku Çekiciliği Bağlamında Kamu Spotu Reklamlarında Kullanımı”. *Erciyes İletişim Dergisi Akademia*, 5(3), 290-306.
- Machiavelli, N. (1999). *Prens* (Çev. N. Güvenç). İstanbul: Anahtar Kitaplar.
- Moeller Van Den Bruck, A. (1931). *Das Dritte Reich*. H. Schwarz (Ed.). Hamburg: Der Ring.
- Mommsen, W. (1960). *Deutsche Parteiprogramme. Deutsches Handbuch der Politik*. München: Olzog.
- Müller, K. (1983). Militaerpolitik in der Krise. Zur militaerpolitischen Konzeption des deutschen Heeres-Generalstabs 1938. P-T. Witt vd. (Ed.), *Deutscher Konservatismus im 19. und 20. Jahrhundert, Festschrift für Fritz Fischer zum 75. Geburtstag und zum 50. Doktorjubiläum*. (333-347). Bonn: Verlag Neue Gesellschaft.
- Nolte, E. (1974). “Konservatismus und Nationalsozialismus”. H. G. Schumann (Ed.), *Konservatismus*. (5-20). Gütersloh: Kiepenheuer & Witsch.
- Onur-İnce, H. (2010). *Muhafazakâr İdeoloji, Din-Siyaset (Korumacılıktan Totalitarizme Alman Ekolü)*. İstanbul: Alan Yayınları.
- Özgül, Bülent (2016). *Halkla İlişkiler İçin Gazetecilik Bilgisi*, Ankara: Sage Yayıncılık.
- Papen, Franz von (1933). *Die Aufgabe der Staatsführung*, Rede am 17.03.1933 in Breslau, Ring, Heft 9.
- Pfahl-Traugher, A. (1998). *Konservative Revolution und Neue Rechte: Rechtsextremistische Intellektuelle gegen den demokratischen Verfassungsstaat*. Opladen: Leske/Budrich.
- Platon (2020). *Timaios*. çev. Furkan Akderin, Ankara: Say Yayınları.
- Polat, C., Külter, B. (2008). “Genç Seçmenler Gözüyle Siyasal Ürün (Siyasi Lider) Özellikleri: Ankara’daki Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Çalışma”. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 5(1), 1-31.

- Quabbe, G. (1927). *Ta A Ri, Variationen Über Ein Konservatives Thema*. Berlin: Leonardu.
- Rentschler, E. (1996). *The Ministry of Illusion: Nazi Cinema and Its Afterlife*. Massachusetts: Harvard University Press.
- Rost, J. C. (1993). *Leadership for the Twenty-First Century*. New York: Praeger.
- Röhrmann, W. (1973). "Konservatismus in der Praxis des Rechts". *Konservatismus International*, Ed.: Gerd Klaus Kaltenbrunner vd., Seewald Verlag: Stuttgart, 120-133.
- Sarıtaş, İ. (2017). *Muhafazakâr Devrim: Alman Muhafazakârlığı ve Devrim*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Sarıtaş, İ. (2018). "Nazi Döneminde Sinemanın Propaganda Aracı Olarak İşlevi". *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 47, 329-350.
- Sarıtaş, İ. (2019a). "Alman İmparatorluğu'nun Türk Dünyasına Yönelik Propaganda Faaliyetleri: Arkeolog Max Freiherr von Oppenheim ve Doğu Haber Ajansı". *Bilig*, (91), 113-135.
- Sarıtaş, İ. (2019b). "Katolik Kilisenin Yeni Dünya Düzeni ile İmtihani: 19. Yüzyılda Siyasal Katolisizm". *Liberal Düşünce Dergisi*, 24(94), 7-32.
- Schafer, Y. (1995). Nazi Berlin and the Grosses Schauspielhaus. G. W. Gadberry (Ed.), *Theatre in the Third Reich, Prever Years: Essay on Theatre in Nazi Germany*. (103-119). Westport: Green Wood Press.
- Schrenk-Notzing, Caspar von (1996). *Lexikon des Konservatismus*. Stuttgart: Leopold Stocker Verlag.
- Sennett, A. (2014). "Film Propaganda: Triumph of the Will as a Case Study". *The Journal of Cinema and Media*, 55(1), 45-65.
- Skirbekk, G., Gilje, N. (2006). *Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi*. (Çev. Ş. Mutlu, & E. Akbaş). İstanbul: KCSİT.
- Sombart, W. (1915). *Haendler und Helden, Patriotis-che Besinnungen*. München, Leibzig: Duncker & Humbolt.
- Sontheimer, K. (1962). *Antidemokratisches Denken in der Weimarer Republik*. München, Bad Aibling: dtv Verlagsgesellschaft.
- Stilig, J.& Wippermann W. (2000). *Der Nationalsozialismus Die Zeit der NS-Herrschaft und ihre Bedeutung für die deutsche Geschichte*. Berlin: Cornelsen Verlag.

- Tabak, A., Polat, M., Coşar, S., Türköz, T. (2012). "Otantik Liderlik Ölçeği: Güvenirlik Ve Geçerlik Çalışması", *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 14(4), 89-106.
- Tabak, A., Yalçınkaya, H., Erkuş, A (2007). Liderlik Kavramına Tarihsel Bir Bakış. O. Kaymakçı (Ed.), *21nci Yüzyılda Rusya, AB ve Türkiye'den Yansımalar*. (349-357). İstanbul: Türkmen Yayıncılık.
- TDK. (2005). *Türk Dil Kurumu Okul Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Thimme, A. (1969). *Flucht in den Mythos: Die Deutschnationale Volkspartei und die Niederlage von 1918*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Tyrell, A. (1975). *Vom Trommler zum Führer*. München: Fink.
- Uertz, R. (2005). "Katholizismus und Demokratie". *Apuz*, <http://www.bpb.de/apuz/29234/katholizismus-und-demokratie?p=all>. Erişim tarihi: 24.04.2021.
- Uslu, A. (2017). "Richard Wagner'in Siyasal Düşünceleri: Modernite Eleştirisi ve Ulusal Sanat Anlayışı". *Sosyoloji Dergisi*, 37, 13-44.
- Ünlütürk, Ö. (2015). "İrk Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Adli Antropolojide Kullanımı". *Antropoloji*, 29, 93-116.
- Van Tassel J-M., Poe-Howfield L. (2010). *Leadership and Management. Managing Electronic Media: Making, Marketing and Moving Digital Content*. Focal Press/Elsevier.
- Viereck, P. (1962). *Conservatism Revisited*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Watson, R. P. (2016). *The Incredible Untold Story of a Doomed Ship in World War II: The Nazi Titanic*. Philadelphia: Da Capo Press.
- Weber, M. (1996). *Sosyoloji Yazıları*. (Çev. T. Parla). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Weissbecker, M. (1966). Zur Herausbildung des Führerkults in der NSDAP. Karl Drechsler (Ed.), *Monopole und Staat in Deutschland 1917-1945*. Berlin: Akademie-Verlag.
- Welch, D. (2001). *Propaganda and the German Cinema 1933-1945*. Lincoln, I.B. Tauris.
- Welch, D. (2008). *The Third Reich: Politics And Propaganda*. London: Routledge.
- Wildgen, W. (2003). *Die Gewalt des politischen Mythos: Eine Analyse anhand von Hitler und Rosenberg*. <http://www.fb10.uni-bremen.de/homepages/wildgen/pdf/MythosGewalt.pdf>, erişim tarihi: 05.06.2021.

Wilson, J. (2003). "Community, Civility, and Citizenship: Theatre and Indoctrination in the Civilian Conservation Corps of the 1930s". *Theatre History Studies*, 23, 77-94.

Zchaetzsch, K. (2018). *Atlantis: Die Urheimat Der Arier*. Bremen: Inktank Publishing.

Zel, U. (2001). *Kişilik ve Liderlik*. Ankara: Seçkin Yayınları.

Zimmerman, M. E. (2011). *Heidegger: Moderniteyle Hesaplaşma, Teknoloji, Politika, Sanat*. (Çev. H. Arslan). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflicts of Interest Statement:

Çalışmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.

There is no conflict of interest in the study.

Maddi Destek / Financial Support:

Bu çalışmada herhangi bir fon veya maddi destekten yararlanılmamıştır.

No funding or financial support was used in this study.

Yazar Katkıları / Contribution Rate of the Authors:

Fikir / *Idea*: BK; Tasarım / *Design*: BK; Veri Toplama / *Data Collecting*: BK; Kaynak Tarama / *Literatür Review*: BK; Analiz ve Yorum / *Analysis and Discussion*: BK; Makalenin Yazımı / *Writing*: BK.

(!) Yazar/yazarlar bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Politik Psikoloji Dergisi sorumlu değildir.

(!) *The author/authors declared that all processes of this study are in accordance with research and publication ethics, and comply with ethical rules and principles of scientific citation. Otherwise, Journal of Political Psychology is not responsible.*